

GERMUSKA PÁL

A HAZAI HADIIPAR SZERVEZETI KERETEI ÉS IRÁNYÍTÁSA, 1945–1980*

Az Országos Tervhivatal (OT) 1968-ban a következők szerint határozta meg a hadiipar fogalmát hazai viszonylatban: „A magyar hadiipart azok a Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM), valamint a Nehézipari Minisztérium (NIM) felügyelete alá tartozó üzemek képezik, amelyek meghatározott termelési kapacitásokkal rendelkeznek fegyveres testületeinknek és – a nemzetközi egyezményekben vállalt kereteken belül – más KGST tagállamok fegyveres testületeinek békében és mozgósítási időszakban haditechnikai eszközökből jelentkező igényeinek kielégítésére. Ezen vállalatoknál – attól függetlenül, hogy a haditechnikai termelés kisebb vagy nagyobb részarányt jelent – elsődleges a hadiipari feladatok végrehajtása, és ezért ... abban különböznek a magyar ipar más vállalataitól, hogy haditechnikai feladataik mellett – azzal párhuzamosan – folytatják a polgári termékekkel kapcsolatos tevékenységet.”¹

A Zrínyi Kiadó 1985-ben kiadott *Katonai lexikona* a hadiipar fogalmát így határozta meg: „az ország iparának hadianyagokat és hadfelszerelési cikkeket gyártó része. Nem tartoznak a hadiiparhoz a hadsereg szükségleteinek kielégítésére gyártott polgári termékek iparvállalatai. Békében a hadiipar fogalmába az iparnak kizárólag azt a részét sorolják, amely haditechnikai eszközök és hadianyagok gyártására, illetve javítására létesült (van igénybe véve). Háború esetén a hadiiparhoz tartozik minden olyan iparvállalat, amelyet a kormány hadiüzemmé nyilvánít.”²

Sem a tervhivatali definíció, sem a szócikk nem tért ki a magyar fogalomhasználat módosulásaira, amelynek hátterében lényeges szervezeti változások álltak. A szektor újjászervezésének időszakától, 1947–48-tól többnyire hadiiparnak, majd 1951–52-től közép-gépiparnak nevezték. 1961-ben megszűnt az önálló hadiipari főhatóság, ezért mindinkább haditechnikai vállalatokról vagy haditechnikai termelésről beszéltek a civil minisztériumokba betagozott, kettős profilú cégek esetében.³ A hadiipar kifejezést ezzel párhuz-

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani a tanulmány lektorainak, Kovács Vilmos ezredesnek, Markó György ezredesnek és Okváth Imrének javításaikért és kiegészítéseikért.

¹ OT IV. Speciális Területek Hosszútávú Tervezési Bizottság Hadiipari Szakbizottsága: A magyar iparban folyó haditechnikai tevékenység értékelése 1950–1970 időszakra. 1968. december 1. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX-A-16-aa 2. d., 6–7. o.; KGST: Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa.

² *Damó László* (szerk.): *Katonai lexikon*. Budapest, 1985. (A továbbiakban: *Damó* 1985.) 221. o.

³ A lexikon a következőképpen határozta meg a haditechnikai eszközöket: „A hadiipar (vagy a haditermelésre átváltott ipar) által gyártott olyan technikai eszközök, melyek közvetlenül vagy közvetve segítik a csapatokat a harcadataik megoldásában. A haditechnikai eszközök gyűjtőfogalma a fegyverek, a harceszközök (harci technikai eszközök) és a kisegítő eszközök összességének.” Lásd: *Damó* 1985. 224. o. Utóbbiak közé az ellátási, szállítási, karbantartási és javítási feladatok elvégzéséhez szükséges eszközök tartoznak – amelyek főbb jellemzőikben azonosak a civil életben használatos eszközökkel. Lásd: *Damó* 1985. 344. o.

mosan továbbra is használták, tekintettel arra, hogy a KGST ezzel foglalkozó állandó bizottságának elnevezése sem változott.⁴ A hadiipari vállalatoknak az 1950-es évek elején is volt valamennyi civil termelése, 1953 után azonban számos olyan hadianyagüzem akadt, amelyek éves termelésének alig 5–10%-át képezték haditechnikai termékek. Éppen ezért az ipar- és gazdaságirányítás számára is komoly feladványt jelentett, hogy mely vállalatokat tartsanak bent a hadiipar szervezetében, illetve a hadiipari szektor mennyire különüljön el a civil termeléstől. A végső szervezeti keretek kialakításához közel tíz éves átmeneti időre volt szükség.

Tanulmányunk a hadiipar, a haditechnikai termelés szervezeti kereteit mutatja be részletesen. Nem foglalkozunk a hidegháború történetének alakulásával, a katonapolitika és a haderőfejlesztés kérdéseivel, valamint a hadsereg haditechnikai ellátását biztosító-szervező katonai szervek (vezérkar anyagi-technikai főcsoportfőnöksége stb.) történetével. Számos könnyűipari vállalat dolgozott a néphadsereg számára, és az 1970-es években például a Könnyűipari Minisztérium katonai megrendelése meghaladták a Nehézipari Minisztériumét; e cikkek többsége mégis civil termék volt, és a Könnyűipari Minisztériumban sohasem létesült központi katonai főosztály.⁵

A hazai államigazgatás 1950 és 1970 közötti szervezetét feldolgozó *A Magyar Állam Szervei* című kötet ugyan bő terjedelemben foglalkozik a különféle ipari minisztériumokkal, de megfelelő információ és források hiányában alig ejt szót a hadiipari termelésről.⁶ Az egyes ipari tárcák hivataltörténetét feldolgozó tanulmányok (egy-egy szűkebb évkörben) néhány elszórt információt tartalmaznak a hadiipar irányításáról.⁷

A hadiipar szervezettörténetének megírását különösen megnehezíti két tényező. Az egyik problémát az iparirányítás 1948 és 1963 közötti gyakori átszervezése jelenti. Noha a hadiipart irányító hivatalrészek évekig nem változtattak irodát, a szinte permanens átszervezések miatt irataik mégis töredékesen, és nem egységes rendben maradtak ránk. A másfél évig működő Középgépipari Minisztériumnak, amely a XX. századi magyar hivataltörténetben a legmagasabb szintű hadiipari főhatóság volt, például mindössze négydoboznyi irata maradt fenn, s az sem tükrözi igazán érdemi működését. A másik súlyos akadályt az 1980 után keletkezett iratok hozzá nem férhetősége jelenti. Az 1995. évi LXV., államtitokról és a szolgálati titokról szóló törvény alapján az egykor szigorúan titkos iratok közül az 1980 előttiak elviekben 1996 óta, a gyakorlatban viszont csak 2002/2003-tól kutathatóak szabadon. Az 1980. január 1-je után keletkezett minősített iratokhoz akkor lehet hozzáférni, ha azokat egyedi, tételes eljárással felülvizsgálták és visszaminősítették. Az Országgyűlés 2009. december 14-i ülésén fogadta el az 1995-ös szabályozást hatályon

⁴ A KGST Hadiipari Állandó Bizottságáról lásd: *Germuska Pál: Vörös arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között.* Budapest, 2010. (A továbbiakban: *Germuska* 2010.)

⁵ A Könnyűipari Minisztérium látta el ruházati termékekkel, lábbelikkal, álcahalókkal a hadsereget. A Könnyűipari Minisztérium 1967–1980 közötti szervezetéről lásd: *Csapó Mária: A Könnyűipari Minisztérium feladatköre és szervezete 1967–1980. Levéltári Szemle, 67. (1996) 1–2. sz. 69–92. o.*

⁶ *Boreczky Beatrix* (főszerk.): *A Magyar Állam Szervei 1950–1970.* Budapest, 1993. (A továbbiakban: *Boreczky* 1993.)

⁷ Például Pető Ivánnak az 1949–50-ben működött Nehézipari Minisztériumról szóló tanulmányában. Lásd: *Pető Iván: Az 1949–1950-ben működő Nehézipari Minisztérium hivataltörténete. Levéltári Szemle, 30. (1980) 3. sz. 407–423. o.* (A továbbiakban: *Pető* 1980.)

kívül helyező 2009. évi CLV. törvényt a minősített adat védelméről. A 2010. április 1-jén hatályba lépett rendelkezés 39. §-a szerint a már levéltárban lévő minősített anyagokat 2013. június 30-ig felül kell vizsgálni. Mindezek miatt a kézirat lezárásának időpontjáig az 1980 után keletkezett legfontosabb iratanyagok, így például a Honvédelmi Bizottság, az OT, az Ipari Minisztérium, anyagai továbbra sem hozzáférhetőek a kutatás számára. Az 1980 utáni szervezettörténet így gyakorlatilag nem írható meg.

A tanulmányban szereplő hadiipari-haditechnikai vállalatok elnevezése az államosítások, az átszervezések, felügyeleti hatóságváltások miatt több alkalommal változott a tárgyalt harmincöt esztendőben. Nevüket a forrásban szereplő módon, az adott időszaknak megfelelő hivatalos megjelöléssel szerepeltetjük. A változások nyomán követhetősége érdekében a tanulmány Függelékében táblázatba rendeztük a hadiipari vállalatok névtörténetét.

A hadiipar újjászervezése

A második világháború utolsó hónapjaiban a szövetséges bombázások, a német gyárleszerelések, aztán a front átvonulása, majd a szovjet „jóvátételi” zsákmányolás komoly károkat okozott a magyar hadiipari kapacitásokban. Viszonylagos épségben, gyártóképességét többé-kevésbé megtartva élte túl a háborút a Nitrokémia Ipartelepek vagy a Vadásztöltény-, Gyutacs és Fémárugyár Rt. törökbálinti üzeme.⁸ A demokratikus hadsereg felállításához a háborúból visszamaradt eszközökön túl a hazai gyártású technikát is felakarták használni: a Honvédelmi Minisztérium (HM) 1945 márciusában például páncéltörő ágyúk és tarackok előállítására adott rendelést a Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak (MÁVAG) Diósgyőri Újgyárának (Lövegüzemének), ám ezek legyártására végül a harcok befejeződése és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tilalma miatt nem került sor. Néhány hadiüzem ehelyett a Vörös Hadsereg harcsérült eszközeit javította kisipari módszerekkel.⁹ 1945–46-ban főként a járműgyártó cégek jutottak katonai jellegű megrendeléshez: a győri Magyar Vagon- és Gépgyár például a szovjet hadsereg teherautóit javította olyan konstrukcióban, hogy minden második, illetve harmadik gépjárművet fizetségként a gyárnak adtak, amelyet az értékesíthetett.¹⁰

Az 1945 tavaszi-nyári helyzetet jól jellemzi, hogy az újjáalakult HM-ben – az egyébként egyre növekvő létszámú – hadiipari csoport egyik fő feladata a hadikapacitások felszámolása és az üzemek leszerelésének megszervezése volt. 1945 második felében az ipari felszámoló csoport teljesen különvált az anyagi csoporttól, majd 1946-ban megszűnt. Ezt követően csak 1948 áprilisában jelent meg a HM szervezetében egy önálló hadiiparral foglalkozó egység – a katonai főcsoport főnöke alárendeltségében a XII. Iparszervezési

⁸ A Nitrokémia Ipartelepek példáján lásd *Kovács Tibor*: Majdnem 100 év... A Nitrokémia története, 1921–2010. Balatonfűzfő, 2010. 23–25. o.; A szovjetek által leszerelt (hadi)ipari üzemek listáját lásd: *G. Vass István*: Dokumentumok a magyar–szovjet jóvátételi egyezmény létrejöttéhez. *Archívnet*, 11. (2011) 2. sz. www.archivnet.hu. (A letöltés utolsó időpontja: 2012. július 19.)

⁹ *Jávor Ervin*: A magyar honvédelmi gazdaságpolitika és a hadiipar fejlődéstörténete 1945–1980. Kézirat. 1986. Hadtörténelmi Levéltár (A továbbiakban: HL) Magyar Néphadsereg iratai (A továbbiakban: MN) Különgyűjtemény. 34. o.

¹⁰ *Varga Ádám*: A Magyar Vagon- és Gépgyár és a katonai megrendelések. In: *Varga A. József* (szerk.): *Magyar autógyárak katonai járművei*. Budapest, 2008. 396. o.

Osztály –, amelynek feladatául immár kifejezetten a hazai hadiipar megalapozását és egy- séges irányítását szabták.¹¹

A politikai hatalom teljes megszerzéséig a Magyar Kommunista Párt (MKP) szinte szabotálta a hadsereg fejlesztését, törekvései abban merültek ki, hogy kádereit megfelelő helyekre bejuttassa és érvényesítse befolyását a HM-ben és a hadseregben. A kommunista Pálffy György altábornagy csak 1947 decemberében kapott megbízást arra, hogy kidolgozza a haderőfejlesztés új, négyéves tervét. Javaslatát 1948. január 29-én hagyta jóvá az MKP Politikai Bizottsága (PB).¹² A hadseregfejlesztés szükségleteit is tartalmazó gazdaságpolitikai irányelvek véglegesítésére február 12-én került sor.¹³

Ezzel párhuzamosan 1947 decemberétől megkezdődött a katonai célra alkalmas gyártókapacitások felmérése, majd az iparirányítás rendszerének áttekintése. 1948. április 1-jével a HM-ben megkezdte munkáját a már említett osztály, Varró László alezredes vezetésével. Az MKP Katonai Bizottsága április 5-i ülésén Sólyom László altábornagy, katonai főcsoportfőnök javaslatot tett egy iparfejlesztési osztály felállítására az Iparügyi Minisztériumban (IM) is.¹⁴

Az intézkedés gyakorlatilag egybeesett az iparvállalatok nagyszabású államosításával: a Minisztertanács március 25-én határozott 547 db száz alkalmazottnál többet és 47 db száz alkalmazottnál kevesebbet foglalkoztató, de stratégiai fontosságú üzem államosításáról. A 28-án elfogadott 1948. évi XXV. törvény alapján a következő hónapokban végül mintegy 780 vállalatot államosítottak, ezek átvételét és az új, többnyire munkásigazgatók kinevezését az Iparügyi Minisztérium koordinálta.¹⁵

Az MKP Katonai Bizottsága javaslata nyomán a Minisztertanács 1948. május 11-i 5380/1948. sz. rendeletével állította fel – több más új iparigazgatósággal párhuzamosan – az Iparfejlesztési Igazgatóságot (IFIG) az IM-ben.¹⁶ Az IFIG július 5-től működött az IM és a HM közös irányítása alatt, Strém Ferenc vezetésével, öt osztállyal: I. Igazgatóság, II. Igazgatási Osztály, III. Üzemgazdasági és Tervezési Osztály, IV. Kereskedelmi és Pénzügyi Osztály, valamint V. Termelési és Racionalizálási Osztály.¹⁷ Az Iparügyi Minisztérium új szervezete 1948. július–augusztusra épült ki. A Fő utca 68-ban alakították ki a „C” Nehézipari Csoportfőnökséget, amelyen belül IV. Főosztályként működött az IFIG.¹⁸

1948 őszén a gyorsan növekvő feladatokhoz illeszkedően fokozatosan átalakultak a katonai és hadiipari ügyekkel foglalkozó párt- és állami vezetőttestületek.¹⁹ A Magyar

¹¹ Markó György: A Honvédelmi Minisztérium szervezete 1945–1956. Budapest, 2011. 13–19., 50–51. o.

¹² Okvát Imre: Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. Budapest, 1998. (A továbbiakban: Okvát 1998.) 50–70., 87. o.

¹³ Az MKP PB 1948. február 12-i ülésének jegyzőkönyve. Politikatörténeti Intézet Levéltára 274. f. 3. cs. 131. ó. e. 2. o.

¹⁴ Okvát 1998. 189–190. o.

¹⁵ Németh András: Az Iparügyi Minisztérium a felszabadulás után, 1945–1949. *Levéltári Szemle*, 18. (1968) 3. sz. (A továbbiakban: Németh 1968.) 360. o.

¹⁶ MOL XIX-F-1-rr 6. d. Az ipari termelés irányításáról és az ipari igazgatóságokról. 5380/1948. Korm. sz. rendelet. *Magyar Közöny*, 1948. május 11. 106. sz.

¹⁷ Okvát 1998. 191. o.

¹⁸ Németh 1968. 364. o.

¹⁹ Az államvédelem, a hadsereg és a hadiipar Rákosi-korszakbeli irányításáról lásd: *Germuska Pál – Nagy Tamás*: Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács. *Múltunk*, 49. (2004) 1. sz. 180–210. o. (A továbbiakban: *Germuska – Nagy* 2004.)

Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetősége (KV) Titkársága 1948. szeptember 7-i határozata alapján az MDP korábbi Katonai és Belügyi Bizottságát – Rákosi elnökletével – Államvédelmi Bizottság néven összevonták, illetve az előbbi albizottságként működve katonai szakkérdésekben továbbra is döntés-előkészítő munkát végzett.²⁰

Az MDP Államvédelmi Bizottság Katonai Albizottsága szeptember 22-én döntött arról, hogy a KV apparátusában (Pártközpont), az állampolitikai osztályon belül létesüljön egy ún. Iparfejlesztési Bizottság. A határozat szerint a testületnek minden olyan kérdéssel foglalkoznia kell, amelyekben „ipari szempontokat kell összeegyeztetni honvédelmi szempontokkal, elsősorban a hadsereg motorizálásának és a hadiipar fejlesztési ütemének kérdéseivel”²¹

Az MDP KV Titkársága 1948. október 14-én hozzájárult az Iparfejlesztési Pártbizottság felállításához. Elnöke Karczag Imre, elnökhelyettese Sólyom László, tagjai: Pálffy György, Hidasi Ferenc, Strém Ferenc, Seres Tibor és Kandó Bertalan lettek. A Titkárság úgy rendelkezett, hogy egy 3 tagú bizottság intézze az „iparfejlesztési ügyek állami vonalon való bonyolítását: Karczag, Sólyom és Berei Andor.”²² (Sólyom és Pálffy a hadsereget, Karczag, Hidasi és Strém az Iparügyi Minisztériumot, Seres a Közlekedésügyi Minisztériumot, Kandó pedig az Országos Tervhivatal katonai osztályát képviselte.²³)

Az Iparfejlesztési Bizottság (amely következetesen így használta nevét a következő egy év során) 1948. október 23-án tartotta meg alakuló ülését. A tanácskozáson a fent nevezettek túl részt vett Szita János és Kökény Mihály is. Napirend előtt a bizottság „maga közül elnöknek Karczag Imre elvtársat, helyettesének Sólyom László elvtársat, titkárának Hidasi Ferenc elvtársat választotta”. A bizottság előírta az IM IFIG-nek, hogy hetente tegyen jelentést a hadiipari beruházásokról, a pénzügyi keretek felhasználásáról. A bizottság elfogadta ügyrendjét: titkársága az IFIG-nél működött, üléseit hetente minden szombaton tartotta.²⁴ November 4-én – Farkas Mihály javaslatára – az MDP KV Titkársága hozzájárult, hogy Szita és Kökény is tagja legyen az Iparfejlesztési Pártbizottságnak.²⁵ Kökény ekkor az IM bányászati és energia csoport főnöke volt.

November 9-én Strém Ferenc igazgató egy körlevelében – amely a hadiiparral kapcsolatos iratok szigorúan titkos kezelésére hívta fel beosztottai figyelmét – az IFIG négy főosztályáról tett említést. Az egyes főosztályokat csak római számmal jelölték I–IV-ig.²⁶

Az OT Általános Üzemi Főosztálya – egy 1950 őszi jelentésében – a következők szerint jellemezte a hadiipar kezdeti szervezeti nehézségeit: „Nemcsak az 1948. évi, hanem az 1949. évi megindulás is még mindig tapasztalatlan káderekkel történt. Ez több hibát

²⁰ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 11. ó. e. 1. o. 1949 februárjában az MDP Államvédelmi Bizottságának Katonai Albizottsága is megszűnt, s helyette a HM-en belül megalakult a miniszteri kollégium. Lásd: *Okvát*h 1998. 95. o.

²¹ Az MDP Államvédelmi Bizottsága ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 84. cs. 24. ó. e. 3. o.

²² MOL M-KS 276. f. 54. cs. 14. ó. e. 2. és 10. o.

²³ Az Országos Tervhivatal katonai részlegéről lásd: *Germuska Pál: A totális mozgósítástól a stratégiai tervezésig. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971. Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 1. sz. 69–92. o.

²⁴ Jegyzőkönyv, felvétel 1948. október 23-án. MOL XIX-F-6-ee 22. d.

²⁵ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 16. ó. e. 6. o.

²⁶ Az ipar /hadiipar/ fejlesztésével kapcsolatos ügydarabok kezelése. 1948. november 9. MOL XIX-F-1-rr 8. d.

okozott, főleg azért, mert a kiválasztott személyek nemcsak ipari vonalon nélkülözték még a szükséges tapasztalatokat, hanem – polgári személyek lévén – meg kellett ismerkedniük... a katonai szükségleteknek műszaki követelményein kívül azok sajátos katonai felhasználásával is. Az 1948-ban felállított Hadiipari Igazgatóság (IFIG) célkitűzéseiben még nem tudott határozott irányvonalat követni. Feladatát gyakran a máról-holnapra felépő, vagy gazdát nem találó feladatok megoldása képezte.”²⁷

A hadiipar kiemelt fejlesztése

1949 januárjától nagy lendülettel folytatódott a hadiipari fejlesztések előkészítése az IFIG-nél – az Iparfejlesztési Bizottság hetente-kéthetente beszámoltatta a minisztériumi részleget.²⁸ Márciusban komoly vita robbant ki a HM (Farkas Mihály) és a gazdasági-tervező apparátusok (Gerő Ernő) között az 1949–50-ben szükséges és végrehajtható katonai-hadiipari fejlesztésekről.²⁹ Az ellentétek kivizsgálására és feloldására a pártvezetés egy új testületet kreált.

Az MDP KV Titkársága április 6-i ülésén elfogadták az Államgazdasági Bizottság azon javaslatát, miszerint „a hadsereg fejlesztésével kapcsolatos gazdasági kérdések előkészítésére, koordinálására és ebben a vonatkozásban kisebb horderejű kérdések eldöntésére” egy hadigazdálkodási bizottságot kell létrehozni a párton belül. Az új testület egyúttal az Államvédelmi Bizottság szakbizottságává nyilvánították, s ennek elnökeként delegálták Gerőt az Államvédelmi Bizottságba. Az új párttestület feladatkörének meghatározását ugyanakkor levették a titkárság napirendjéről, és a későbbiekben sincs nyoma annak, hogy azt részleteiben tisztázták volna. A Hadigazdálkodási Pártbizottság tagjai gazdasági szakemberek lettek: Antos István, Karczag Imre, Kolozs György, Szita János; a hadsereget csak Sólyom László és Beleznyai István tábornok képviselte.³⁰ (Látható, hogy volt személyi átfedés az Iparfejlesztési Bizottsággal.) A Hadigazdálkodási Pártbizottság a következő két hónap során kulcsfontosságú ügyekben hozott messzemenő következményekkel járó döntéseket, további működéséről azonban csak szórványos adatok állnak rendelkezésünkre.³¹

1949. május 4-én az Iparfejlesztési Bizottság – Sólyom László altábornagy (vezérkari főnök) javaslatára – úgy határozott, hogy az IFIG „a katonai vonalhoz hasonlóan egy összefoglaló tájékoztató jelentést állítson össze a magyar hadiipar eddig elért helyzetéről [sic!], valamint az eddig elért eredményeiről és a további problémáiról.”³² Június 1-jén az

²⁷ OT Általános Üzemi Főosztálya: A hadiipar és a fegyveres testületek beruházásainak szerepe a 3 és az 5 éves tervben. d. n. [1950. október körül] HL MN 1950/T 35. d. 1. cs.

²⁸ Az Iparfejlesztési Bizottság 1949. első negyedévi üléseinek jegyzőkönyvei. MOL XIX-F-6-ee 22. d.

²⁹ Gerő és Farkas levélváltása 1949. március 27. és 29-én. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 195. ő. e. 1–9. o.

³⁰ Az MDP KV Titkársága 1949. április 6-i ülésének jegyzőkönyve. Államgazdasági Osztály: Előterjesztés a Titkársághoz. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 37. ő. e. 2–3., 15. o. Beleznyai ekkor a HM anyagi főcsoport vezetője volt.

³¹ A Hadigazdálkodási Pártbizottság 1949. április 23-i és május 14-i ülésén megvitatta a hadsereg ötéves fejlesztési tervét, amelyre mintegy 20 milliárd forintot irányzott elő. Lásd: *Okvát* 1998. 197., 200. o. Az MDP KV Titkársága 1949. június 15-én úgy döntött, hogy az OT-t Kolozs György helyett Vas Zoltán képviselje a továbbiakban a Hadigazdálkodási Pártbizottságban. Az MDP KV Titkársága 1949. június 15-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 50. ő. e. 3., 40. o.

³² Jegyzőkönyv az Iparfejlesztési Bizottság 1949. május 4-i üléséről. MOL XIX-F-6-ee 22. d. 3. o.

MDP KV Titkársága hozzájárult, hogy Friss István és Sólyom László altábornagy vezetésével delegáció utazzék Moszkvába az 1949-re rendelt hadianyagok ügyében.³³ Minden bizonnyal e két határozat nyomán állította össze a Honvédelmi Minisztérium azt a vaskos dokumentációt, amely 1949. június 15-i keltezéssel Farkas Mihály kv-titkári iratai között maradt fenn. A számos melléklettel kiegészített, több mint hatvan oldalra rúgó tájékoztató a haderőfejlesztés minden fontos vonatkozásáról számot adott (mozgósítás, repülőter-építkezések, haditechnikai kutatás helyzete, licencek stb.). Az önálló fejezetet képező *Tájékoztató azokról az előkészületekről, melyeket a magyar állam a hadseregen kívüli erőntényezőinek mozgósítása tekintetében tettünk* című dokumentumban tértek ki a hadiipar szervezeti kérdéseire. Felhívták a figyelmet arra, hogy az Iparügyi Minisztériumban immár külön ügyosztály foglalkozik a hadiipar kiépítésével. Megjegyezték továbbá, hogy „most alakult meg egy különálló szerv [a minisztériumban], amelynek feladata az, hogy a békében nem hadianyagot gyártó ipar hadianyaggyártásra való átállítását előkészítse”.³⁴ (Ez lett az Iparszervezési Főosztály, lásd alább.)

A sokasodó iparirányítási feladatok miatt a pártvezetés az addig egységes Iparügyi Minisztérium szétválasztásáról döntött: Könnyű- és Nehézipari Minisztériumra. Az MDP KV Titkársága 1949. június 1-jén – elfogadva az Államgazdasági Osztály javaslatát – döntött a kettéválasztásról, és hozzájárult, hogy a hadiipar is a NIM-hez kerüljön.³⁵ Az 1949. június 11-én kihirdetett 1949. évi XV. törvény – a kormányzati struktúra átalakításának egyik részeként – megerősítette az IM kettéválasztását. A részletes ügyköri leírást a 4175/1949. sz. (VII. 31.) Korm. rendelet tartalmazta a nehézipari és a könnyűipari miniszter részére. 1949. augusztus 1-jétől VIII. szám alatt működött az Iparfejlesztési Főosztály (azaz az IFIG), és IX. számon az Iparszervezési Főosztály.³⁶

Az Iparfejlesztési Bizottság július 18-i ülésén határozatban engedélyezte, hogy az IFIG addigi 64 fős létszámkeretét a kiemelkedő feladatok miatt 100 főre emeljék. A bizottság tárgyalta saját működéséről és összetételéről is. Karczag elnök 21-én feljegyzésben tett javaslatot Farkas Mihálynak a bizottság személyi összetételének megváltoztatására: Pálffy altábornagyot túlzott elfoglaltsága, Serest a közlekedésügyet kevésbé érintő témakörök, Kandót és Sebestyént pedig más elfoglaltságaik miatt javasolta kihagyni. Karczag a bizottság alábbi összetételére tett ezzel egyidejűleg javaslatot: Zsofinyecz Mihály nehézipari miniszter; Sólyom altábornagy, vezérkari főnök; Karczag államtitkár (NIM); Czottner Sándor államtitkár (NIM); Lőrincz Sándor ezredes, a Vezérkar 6. Osztályának vezetője; Weller Antal, az IFIG Főosztály vezetője; Szirmai György, az IFIG helyettes vezetője;

³³ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 48. ó. e. 4. o.

³⁴ MOL M-KS 276. f. 67. cs. 159. ó. e. 70. o. A moszkvai tárgyalások részleteiről egyelőre nincs információ, ugyanakkor ezek nyomán köttetett meg 1949. július 8-án egy nagyszabású szovjet–magyar fegyverszállítási egyezmény. Az MDP Államvédelmi Bizottsága július 21-én vette tudomásul Sólyom altábornagnak a tárgyalásokról szóló beszámolóját. MOL M-KS 276. f. 84. cs. 18. ó. e. 1. o.

³⁵ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 48. ó. e. 2. és 10. o. Az előterjesztés szerint a PB határozata alapján került sor a kormányzati átalakításra. Ennek azonban nem találtuk nyomát, a PB 1949 tavaszán kizárólag egy ízben, március 3-án foglalkozott különféle minisztériumok kollégiumainak személyi összetételével. Lásd: MOL M-KS 276. f. 53. cs. 22. ó. e. 1–2., 9–29. o.

³⁶ *Pető* 1980. 407., 410. o.

Erős József, az OT Általános Üzemi Főosztályának vezetője; valamint Hidasi Ferenc, a NIM KR (Iparszervezési) Főosztály vezetője.³⁷

Az Iparfejlesztési Bizottság átszervezésének felsőbb szintű jóváhagyásának nem találjuk nyomát. Augusztus 6-án azonban már az új összetételben tárgyalta a bizottság az IFIG jelentését az első félévi terv teljesítéséről.³⁸

A hadfelszereléseket gyártó üzemek és vállalatok mind erőteljesebb elkülönítését szorgalmazta a HM, az IFIG és az OT Általános Üzemi Főosztálya is. Augusztus 16-án az Általános Üzemi Főosztályon tartott „IFIG-értekezlet” – Vas Zoltán OT elnök egyetértésével – úgy ítélte meg, hogy azokat az üzemeket, amelyek túlnyomó részt honvédelmi munkákat végeznek, az IFIG-hez kell csatolni. Megfontolandónak tartották továbbá egy külön hadiipari beruházási vállalat felállítását is.³⁹

Szeptember 2-án az OT-ban újabb megbeszélésre került sor Vas Zoltán elnökletével, a nehézipari miniszter (Zsofinyecz Mihály), a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek (WM) Nemzeti Vállalat vezérigazgatója (Bíró Ferenc, Rákosi fivére), az IFIG és a NIM más iparigazgatóságai vezetőinek részvételével. Megállapodás született arról, hogy a WM újonnan épülő lövedéktest-gyártó üzeme, a Gamma Művek, az épülő diósgyőri lövegyár, valamint a Vadásztölténygyár székesfehérvári és törökbálinti része az IFIG-hez kerül át. A Danuvia és a Magyar Optikai Művek (MOM) ügyében nem sikerült dűlőre jutni, így az Iparfejlesztési Bizottság elé utalták az ügyet.⁴⁰

E bizottság egy nappal későbbi ülésén arról döntött, hogy az IFIG irányítása alá helyezi a Danuviát (azzal, hogy az óragyártást és a szerszámgyártást később önálló cégbe csoportosítva választja le a fegyvergyártástól), a MOM esetén pedig tárgyalásokat kezdeményeztek a céget tulajdonló szovjet hatóságokkal. Megszüntette ugyanakkor több vállalat kettős irányítását, és a polgári iparigazgatóságoknak adta át a Magyar Acélárugyárt, a Péti Nitrogénművet, a Fémtömegcikkművet (volt Krolupper), a Rézhengerműveket és az Albartot.⁴¹

Az Iparfejlesztési Bizottság október 19-én a HM-ben Farkas Mihály és Vas Zoltán elnökletével tartotta utolsó ülését. Ezen az OT elnöke erőteljesen bírálta a hadiipar vezetőit, mert az „IFIG elszakadt az általános tervgazdaságtól, és terve nincs eléggé beépítve abba”, és javasolta annak visszahelyezését a minisztériumba. A honvédelmi miniszter egyfelől elismerte az IFIG érdemeit a hadiipar alapjainak lerakásában. Másfelől kifejtette:

³⁷ Jegyzőkönyv felvéve 1949. július 18-án, illetve Feljegyzés Farkas miniszter elvtárs részére. 1949. július 21. MOL XIX-F-6-ee 22. d.; Zsofinyecz nevét számos korabeli iratban „cz” nélkül, csak „c”-vel írták, de itt és a továbbiakban is következetesen javítottuk. A HM Miniszteri Kollégiuma 1949. szeptember 9-i ülésén határozott arról, hogy országmozgósítási munka fedőneve ezentúl Koordinációs és Racionalizálási Munka, „KORA” (később „KR”). Lásd: *Thürmer Gyula: A Magyar Néphadsereg Vezérkara Anyagtervezési és Közgazdasági Csoportfőnöksége története. Kézirat, HL MN Különgyűjtemény. 1981. 23. o.*

³⁸ Jegyzőkönyv felvéve 1949. augusztus 6-án. MOL XIX-F-6-ee 22. d.

³⁹ Az OT-ban 1949. augusztus 16-án megtartott IFIG értekezlet határozatai. HL MN 1949/T 5. d. 5/13. cs.

⁴⁰ Jegyzőkönyv az OT-ban 1949. szeptember 2-án megtartott IFIG értekezletről. HL MN 1949/T 5. d. 5/13. cs.

⁴¹ Jegyzőkönyv felvéve 1949. szeptember 3-án. MOL XIX-F-6-ee 22. d. 1945 előtt Krolupper József Vasúti Jelzőlámpa, Fém- és Bádógáru RT, 1948-ban, az államosításkor Lugossy Testvérek Krolupper Művei.

„helytelennek találja, hogy az IFIG »külön köztársaságot« jelent az Iparügyi Minisztériumban [sic!], ezen feltétlenül változtatni kell”. Farkas ugyancsak azt szorgalmazta, hogy az IFIG a felelős tárca szerves alkotórésze legyen, és a főosztály vezetője a minisztérium kollégiumában számoljon be rendszeresen a hadiipar ügyeiről. Ezért az Iparfejlesztési (Párt)bizottság megszüntetését javasolta.⁴²

A bizottság megszüntetéséről – Zsófnyecz Mihály nehézipari miniszter előterjesztése alapján – az MDP KV Titkársága döntött 1949. november 2-án, azzal az indokkal, hogy a hadiipari termelést és annak irányítását nem célszerű teljesen különválasztani a civil szektortól. Weller Antal főosztályvezetőt, az IFIG vezetőjét egyidejűleg kinevezték a Nehézipari Minisztérium Kollégiuma tagjává.⁴³

A Nehézipari Minisztérium 1950. január 1-jétől érvényes ügyrendje szerint a második miniszterhelyettes felügyelte egyebek mellett a „D” Ipari Nyilvántartási Főosztályt is. Az ún. elvi főosztályok mellett működtek az iparági főosztályok is, köztük a 100 fős Nehézfémmipari Főosztály. (Előbbi a KR Főosztály új kódneve, utóbbi pedig az addigi IFIG volt.) A Népgazdasági Tanács 1950. május 25-én döntött a NIM átszervezéséről (337/18/1950. NT hat.), ez változatlanul hagyta a 10. Ipari Nyilvántartási, illetve a Nehézfémmipari Főosztályt.⁴⁴

Az OT Általános Üzemi Főosztálya 1950. május 15-én arról értesítette a nehézipari minisztert, hogy az I. (nyilvánvalóan a Nehézfémmipari) Főosztályhoz tartozó vállalatokat négy iparágba sorolta be: „C” Nehézgépgyártás (fegyverek), „D” Tömegcikkipar (lőszerrek), „E” Finommechanika, „I” Vegyipar.⁴⁵

Az 1949 áprilisában felállított Hadigazdálkodási Pártbizottság megszüntetésének nincsen nyoma, ugyanakkor 1950. május 16-án az MDP KV Titkársága a korábbival szinte azonos nevű Hadigazdálkodási Tanács felállításáról határozott. Ezt ugyan az MDP PB felügyelete alatt, de kormány szervként kívánta létrehozni a Titkárság. A Népgazdasági Tanácsot addig is vezető Gerőt jelölték a Hadigazdálkodási Tanács élére. A tanács feladatául a hadigazdálkodás előkészítését, az egyes szakminisztériumok és egyéb állami szervek hadigazdálkodási munkájának koordinálását szabták. A tanács mellett 20 fős titkárságot kívántak felállítani. A javaslatot előterjesztő Gerő és Farkas azonban csak a bevonandó intézményi vezetők (OT, vezérkar főnöke, honvédség anyagi csoportjának főnöke, nehézipari miniszter, az MDP KV Államgazdasági Osztályának vezetője) körét jelölte meg, a konkrét személyi összetétel meghatározását későbbre halasztotta.⁴⁶ Az MDP KV Titkársága végül csak 1950. augusztus 30-án döntött a Hadigazdálkodási Tanács tagjairól. Eszerint Gerő Ernőt (a Népgazdasági Tanács elnöke) nevezték ki elnökké, tagjai pedig: Farkas Mihály (honvédelmi miniszter), Vas Zoltán (OT-elnök), Friss István (az MDP KV osztály-

⁴² Jegyzőkönyv. Készült 1949. október 19-én a Honvédelmi Minisztériumban. MOL XIX-F-6-ee 22. d. Vas és Farkas is a régi nevén emlegette a minisztériumot, nyilván megszokásból.

⁴³ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 70. ó. e. 4. o.

⁴⁴ *Pető* 1980. 413–415., 417., 421. o.

⁴⁵ 1950. évi tervek keretszámainak jóváhagyása. 1950. május 15. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs.

⁴⁶ Az MDP KV Titkársága 1949. május 16-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 100. ó. e. 6. és 63. o. Egyes források szerint a tanács 1950 nyarán meg is kezdte szervezőmunkáját. Lásd: *Okváth* 1998. 219–220. o.

vezetője), Zsofinyec Mihály (nehézipari miniszter), Székely Béla vezérőrnagy (vezérkari főnök-jelölt), valamint Bíró Ferenc (a Rákosi Mátyás Művek vezérigazgatója) lettek.⁴⁷

Másnap a NIM I. Főosztályán értekezletre ültek össze a tervhivatal, a HM és a minisztérium képviselői, hogy megvitassák a hadiipar problémáit. Czottnér Sándor NIM államtitkár javasolta, hogy e három fontos szervezet hozzon létre állandó bizottságot, ahol a hadsereg ellátásának kérdéseit rendszeresen meg lehet tárgyalni. A HM képviselőjében Horváth Mihály ezredes azt szorgalmazta, hogy a minisztériumon belül egy operatív szervet kell létrehozni a haditermelés biztosítására, mert az IFIG főosztály és a civil főosztályok együttműködése igencsak akadozik. Majd hosszas vita bontakozott ki arról, hogy miként tud a hadiipar teljes egészében a szovjet licencek és előírások szerinti gyártásra áttérni. Czottnér végül a következőkben lelte meg a hibákra a magyarázatot: „az I. főosztály eddig a HM-nek olyan szervével tartotta az összeköttetést, amely ellenség volt... A HM utasításai minden esetben gátoltak bennünket a jó munka elvégzésében.” Elfogadta továbbá a HM javaslatát egy új koordináló szerv létrehozására.⁴⁸

A kulcsfontosságúvá vált hadiipar kiépítésének irányítására és a hadigazdálkodás feltételeinek megteremtésére – a Hadigazdálkodási Tanács utódként, szinte azonos tagsággal – rövidesen új, a Minisztertanácsnak formailag alárendelt állami testület alakult: az Üzemgazdasági Tanács (ÜT). Felállításáról a Minisztertanács 1950. szeptember 22-i ülésén született döntés, Gerő Ernő javaslatára. Fő feladatául a népgazdasági mozgósítási terv előkészítését és végrehaj(ta)tását szabta a kormány. A tanács elnökévé Gerő Ernő államminisztert, tagjaivá Farkas Mihály honvédelmi minisztert, Vas Zoltán tervhivatali elnököt, Zsofinyec Mihály nehézipari minisztert, Friss Istvánt, valamint Székely Béla vezérőrnagyot, a vezérkari főnöki poszt várományosát nevezték ki. A testület mellé titkárságot is szerveztek, amelynek vezetője Bíró Ferenc lett.⁴⁹ Mivel a vezérkari főnöki posztra végül Bata István vezérőrnagyot nevezték ki, ezért október 20-án a Minisztertanács Székely helyett őt delegálta az Üzemgazdasági Bizottságba.⁵⁰

A NIM-ben október elején – a korábbi megegyezésnek megfelelően – a „C” államtitkárságon 3 fővel létrehozták a hadiipart felügyelő „Műszaki Titkárságot”. Egy 13-i HM feljegyzés arra tett javaslatot Farkas Mihálynak, hogy e titkárság felettes szerveként alakítsanak egy „hadiipari bizottságot” a HM, az OT és a NIM részvételével. Horváth Mihály ezredes utóbb kézzel rávezette a feljegyzésre, hogy az Üzemgazdasági Tanács megalakulása után ilyen új szerv létrehozására már nincsen szükség.⁵¹

⁴⁷ *Baráth Magdolna: Gerő Ernő politikai pályája 1944–1956. PhD-dizertáció. Budapest, 2001. 255. o.* A tanács érdemi működést nemigen fejthetett ki, hiszen alig egy hónappal később ismét átalakításáról született döntés.

⁴⁸ Jegyzőkönyv. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs. 7. o. Czottnér vélhetően arra célzott, hogy az ekkor már kivégzett Súlyom és Belezny tábornokokkal korábban számos ügyben dolgoztak együtt.

⁴⁹ Jegyzőkönyv az 1950. évi szeptember 22-én minisztertanácsról. MOL XIX-A-83-a 57. d. 353. sz. jegyzőkönyv. 1–2. o. Székely Béla vezérőrnagy 1950. május 23-tól 1953. augusztus 10-ig a vezérkari főnök általános helyettesi beosztásában szolgált.

⁵⁰ Jegyzőkönyv az 1950. évi október 20-án tartott minisztertanácsról. MOL XIX-A-83-a 57. d. 357. sz. jegyzőkönyv. 1. o. Az ÜT sajátos közjogi státusára utal az a tény, hogy ugyanezen az ülésen Gerő Ernő napirenden kívül javasolta, hogy „a minisztertanács elnöke útján tegyen előterjesztést az Elnöki Tanácshoz, hogy Bata István vezérkari főnök, vezérőrnagyot és Bíró Ferenc vezérigazgatót, az Üzemgazdasági Tanács tagját a Népgazdasági Tanács tagjává nevezze ki”.

⁵¹ Feljegyzés a Honvédelmi Miniszter Bajtárs részére. 1950. október 13. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs.

Az ÜT szervezetéről és munkarendjéről saját hatáskörben, az 1950. október 23-i alakuló ülésén intézkedett I/5/1950. (majd újabb számozás szerint 5/1/1950.) számú határozatával.⁵² A testület a hadigazdálkodás legfőbb irányító szerveként definiálta magát, amely összefogja és irányítja az ország honvédelmét érintő összes gazdasági jellegű kérdéseket. Határozatai a szakminiszterekre és központi állami hivatalok vezetőire kötelező érvényre bírtak. A határozat leszögezte, hogy az ÜT irányítja a szakminisztériumok, az Országos Tervhivatal és az egyéb állami szervek hadigazdasággal-hadiiparral kapcsolatos munkáját.

Az ÜT felállításával szinte egy időben, valamikor október 27. és 30. között, az MDP legszűkebb vezetése egy újabb formalizált testületet is létrehozott: a Honvédelmi Bizottságot. A Rákosiból, Gerőből és Farkasból álló bizottság, közkeletű nevén „Trojka”, működése töredékesen dokumentálható.⁵³ Hadiipari ügyekkel – vélhetően valamilyen feladatmegosztás nyomán – nemigen foglalkozott, ez az ÜT hatáskörébe tartozott, mint alább látni fogjuk.

Az ÜT Titkárságának 1950. október 4-i jelentése szerint a NIM 11., „D” Főosztálya alá a kizárólag honvédelmi célokot szolgáló üzemek tartoztak: 15 termelővállalat, 4 beruházó vállalat és egy tervezőintézet.⁵⁴ A „D” elnevezés körül láthatóan zűrzavar alakult ki, mert az az eredeti, 1950 eleji ügyrend szerint kizárólag az Ipari Nyilvántartási Főosztályra vonatkozott (volna).

A NIM 10. Ipari Nyilvántartási Főosztálya 1950 szeptemberében összegezte addigi tevékenységét. A főosztály havi rendszerességgel adatokat gyűjtött a termelővállalatok energiaigényéről, egy országos gépkataszter összeállításához összegyűjtötte a vállalati gépnylvántartásokat, valamint irányította a polgári szektorban biztosítandó, szükség esetén hadianyagot termelő kapacitások kiépítését és nyilvántartását.⁵⁵ Egy kicsivel későbbi – NIM „D” Főosztály fejléccel írott – jelentésben már „KR” Főosztályként nevezik meg a nyilvántartó főosztályt. Beszámolója szerint ez a következő részlegekből állt: Műszaki Osztály, Nyilvántartási /statisztikai/ Osztály, Ipari Tűzvédelmi és Légó Osztály, valamint Személyzeti Osztály. A jelentésben arra is kitértek, hogy a NIM minden termelési főosztályán, valamint az iparvállalatoknál munkába állítottak KR-összekötőket.⁵⁶

A NIM 11. Főosztálya – 1950. decemberi állapot szerint – a következő részlegekből állt: Pénzügyi Osztály, Anyag- és Áruforgalmi Osztály, Terv- és Munkaügyi Osztály, Beruházási Osztály, Személyzeti Osztály, Ellenőrzési Osztály, Termelési Osztály, Műszaki Osztály és Bizalmas Ügykezelés. Az osztályokon belül a következő csoportok különültek el: ágyúgyártási, gyalogsági lőszer, finommechanikai, illetve gyűjtőgyártási.⁵⁷

⁵² Jegyzőkönyv az Üzemgazdasági Tanács 1950. október 23-án tartott első rendes üléséről. MOL XIX-F-6-a 105. d.

⁵³ Lásd: *Germuska – Nagy* 2004.

⁵⁴ Rövid jelentés. 1950. október 4. MOL XIX-A-98 204. d. XIII. dosszié.

⁵⁵ NIM 10. Ipari Nyilvántartási Főosztály munkája. 1950. szeptember 25. MOL XIX-A-98 204. d. XIII. dosszié.

⁵⁶ A KR Főosztály felépítése és kapcsolata az üzemek felé. D. n. MOL XIX-A-98 205. d. VII. dosszié.

⁵⁷ Feljegyzés Bíró Ferenc elvtárs részére. 1950. december 11. MOL XIX-A-98 205. d. XXVI. dosszié.

Az ipar, és különösen a hadiipar egyre szaporodó feladatai miatt a pártközpont javaslatot dolgozott ki az iparirányítás további tagozódására. Egy november 9-i feljegyzésben az MDP KV Államgazdasági Osztálya az újonnan felállítandó Kohó- és Gépipari Minisztériumban (KGM) egy önálló miniszterhelyettes alá kívánta helyezni a hadiipart képviselő Nehézfémipari, illetve az Ipari Nyilvántartási Főosztályt.⁵⁸

1950. november 15-én az MDP KV Titkársága – a népgazdaság fejlődésére és a minisztériumok megfelelőbb szakosítására hivatkozva – döntött is a Nehézipari Minisztérium kettéválasztásáról. A KGM-be került a kohászat, illetve a vas- és fémfeldolgozó ipar mellett a hadiipar is, a Bánya-, Energia- és Vegyipari Minisztérium pedig a többi alapanyag-ipari területet vitte tovább.⁵⁹

Miközben folytatódott az új minisztériumok felállítása, 1951 januárjában Zsofinyecz Mihály az MDP KV Titkárság előtt referált az – egykori – Nehézipari Minisztérium 1950. évi munkájáról. Jelentésében egy szót sem ejtett a hadiiparról, ami miatt a titkárság meg is róttá, hogy „nem tér ki eléggé a hadiipar lemaradására”. A titkárság kifejezte azon kívánságát is, hogy a hadiipar vezetését egy kézben, egy miniszterhelyettes alatt vonják össze.⁶⁰

A hadsereg rendelkezési igen széles vállalati kört érintettek. Az Üzemgazdasági Tanács rendszeresen foglalkozott az éppen aktuális hadiipari szervezeten kívüli üzemekkel is, amelynek honvédelmi szállítási kötelezettségei voltak. Csak a KGM-ben mintegy 25–30 vállalat volt hadiipari kooperációs partner a 11. Főosztályon kívül.⁶¹

A hadiipar 1950. évi teljesítményét értékelve az Üzemgazdasági Tanács 1951. február 12-én előírta a kohó- és gépipari miniszternek, hogy nevezzen ki egy a hadiiparért felelős miniszterhelyettest, erősítse meg a D/I. Főosztályt, továbbá a hadiipart segítő Műszaki Titkárságot a felelős miniszterhelyetteshez osszák be.⁶²

Február 13-án Zsofinyecz Mihály miniszter Fock Jenő gépipari miniszterhelyettest bízta meg a hadiipari terület felügyeletével.⁶³

A hadiipari termelés még fokozottabb konspirálása érdekében 1951 márciusától bevezették a vállalatok kódszamos megnevezését. Amikor március 5-én kettéválasztották az addigi Bányagyutacsgyárat, és a két különálló üzeméből két független vállalatot szerveztek, már számot kaptak: a nagytétényi üzem a 7042. sz. Vállalat, a törökbálinti üzem pedig a 7007. sz. Vállalat nevet kapta.⁶⁴ Az év folyamán újonnan alapított hadiüzemek is mind kódszamos nevet kaptak (például az 1. sz. Finommechanikai Vállalat – 6025. sz. Vállalat,

⁵⁸ Minisztériumok átszervezésével kapcsolatos megjegyzések. 1950. november 9. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 168. ó. e. 39–41. o.

⁵⁹ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 118. ó. e. 1950. november 15. 5., 50. o. A Minisztertanács 1950. november 17-én döntött a Kohó- és Gépipari, valamint a Bánya- és Energiaügyi, továbbá Egészségügyi, illetve Élelmezési Minisztérium létesítéséről, majd az 1950. évi IV. törvénnyel eszerint módosították is az Alkotmányt.

⁶⁰ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 127. ó. e. 1951. január 17., 4., 44–53. o.

⁶¹ Az ÚT 31/5/1950. sz. határozata. 1950. december 16. MOL XIX-A-98 204. d.

⁶² Az ÚT 69/9/1951. sz. határozata. 1951. február 12. MOL XIX-A-98 206. d. A forrásokban hol római, hol arab számmal nevezték meg a főosztályt. A főszövegben egységesen római számot használunk, a hivatkozásban az adott dokumentum eredeti írásmódját vettük át.

⁶³ Jelentés – D/1. Főosztály kéthetenkénti jelentése. D. n. [1951. március 5.] MOL XIX-A-98 207. d.

⁶⁴ Az ÚT 95/10/1951. sz. határozata. 1951. március 5. MOL XIX-A-98 207. d.

vagy 7025. sz. Vállalat, amely a Prés- és Kovácsoltárugyár Beruházási Vállalatból alakult az üzem elkészültével.)⁶⁵

Március 27-én az ÜT felszólította a KGM-et, hogy a folyó hadiipari termelést a D/I. Főosztályhoz csoportosítsa, a D/II. (KR) Főosztály feladata pedig, hogy a HM végleges mozgósítási terve alapján építse be az üzemek tervébe a katonai gyártmányokat. Felszólította a minisztert a Műszaki Titkárság megerősítésére, hogy az a hadiipari miniszterhelyettes vezetésével foglalkozzék a polgári üzemek hadiipari termelésével is.⁶⁶

1951. augusztus 13-án az ÜT úgy határozott, hogy további 7 üzemet kell a KGM-en belül átcsoportosítani a D/I. (Nehézfémipari) Főosztályhoz. Az Alumíniumgyár, a Rézhengerművek, a Győri Szerszámgépgyár, a Motorjavító Vállalat, a XVII. Gépjárműjavító, az Autó- és Traktoralkatrész-gyár, valamint a Sportártermelő Vállalat 60–100%-ban haditechnikai cikkeket és alkatrészeket gyártott, ezért az ÜT csak így vélte megvalósíthatónak a hadiipari terv végrehajtását. A D/I. Főosztály ettől fogva nem 4, hanem 5 iparágra tagolódt: robbanóanyag- és löporgyártás, fegyvergyártás, optika és mechanika, lőszergyártás, valamint az újonnan létrehozott repülő- és harckocsijavítás. Az átadást 2 héten belül, illetve a vállalati tervek elfogadását követően kívánták végrehajtani. A KGM egy nyolcadik üzem, a Rákosi Mátyás Művek Nagytömegárugyára átcsatolására is javaslatot tett – az ÜT azonban további egyeztetéseket írt elő az ügyben.⁶⁷

Az ÜT alig egy hónappal később revidálta döntését: a 7 vállalat átsorolását a D/I. Főosztályhoz év végéig elhalasztották, mert a főosztály átszervezése miatt a meglévő üzemek nem tudta megfelelően irányítani.⁶⁸

Augusztus 27-én az ÜT arra szólította a KGM-et, hogy a D/I. Főosztály – főként új, megbízható káderekkel való – megerősítését fejezze be, a részleg osztályonkénti ügyrendjét pedig szeptember 30-ig készítse el.⁶⁹

Eközben a hadiipar mind nagyobb mértékben maradt el a változatlan ütemben emelkedő igénylésektől. Ezért az MDP KV Titkársága is napirendre tűzte a szektor helyzetét 1951. szeptember 5-i ülésén. A betérjesztett jelentés meglehetősen lesújtó képet mutatott. A jelentést jegyző bizottság a súlyos elmaradásokat szervezeti szempontból a kritikus káderhiányra, valamint a titkosan működő D/I. Főosztály és a minisztérium más szervei közötti együttműködési hiányosságokra vezette vissza. A bizottság radikális megoldást javasolt: „A D/I [sic!] Főosztály szervezeti kérdéseit következetesen helyesen akkor fogjuk megoldani tudni, ha a főosztályt önálló minisztériummá szervezzük át, addig azonban a főosztálynak bizonyos fokig minisztériumi jelleget kell adnunk a minisztériumon belül.”

A Titkárság határozatában nem ítélte helyesnek e fogalmazást, ugyanakkor a D/I. Főosztály terv, műszaki és anyagellátó részlegeinek megerősítését rendelte el, hogy annak ne kelljen minden kérdésben a minisztérium általános osztályaihoz fordulnia. Az október 9-én véglegesített határozat előírta, hogy a párton belül minden hadiiparral kapcsolatos kérdést Gerő Ernő koordináljon, a KV és a Budapesti Pártbizottság apparátusának illeté-

⁶⁵ Az ÜT 173 és 174/15/1951. sz. határozata. 1951. május 21. MOL XIX-A-98 208. d.

⁶⁶ Az ÜT 98/11/1951. sz. határozata. 1951. március 27. MOL XIX-A-98 206. d.

⁶⁷ Az ÜT 236/21/1951. sz. határozata. 1951. augusztus 13. MOL XIX-A-98 212. d.

⁶⁸ Az ÜT 259/23/1951. sz. határozata. 1951. szeptember 10. MOL XIX-A-98 212. d.

⁶⁹ Az ÜT 248/22/1951. sz. határozata. MOL XIX-A-98 212. d.

⁷⁰ Az MDP KV Titkárság 1951. szeptember 5-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 159. ó. e. 2., 11., 18., 31. o.

kes osztályain külön hadiipari részlegeket kell létrehozni, továbbá minden olyan megyénél és kerületnél, ahol működő vagy épülő hadiüzem van, ott külön előadót állítsanak a feladatra.⁷⁰

Gerő azonban már szeptember 19-én feljegyzéssel fordult Rákosihoz, amelyben nemcsak a Minisztertanács struktúrájának átalakítására tett javaslatot, hanem egy sor újabb minisztérium és főhatóság felállítására is. Egyebek mellett javasolta, hogy az „IFIG üzemek” irányítására hozzák létre a Középgépipari Minisztériumot.⁷¹

Az önálló hadiipari minisztérium

Az Üzemgazdasági Tanács 1951. december 30-án döntött az önálló hadiipari főhatóság felállításáról, amely – Gerő korábbi javaslatának megfelelően – a Középgépipari Minisztérium (KÖM) nevet kapta. Az előterjesztés indoklása szerint „az új minisztérium felállítása a hadiipar irányító szervének élesebb profilírozását, az iparág kérdéseivel való közvetlenebb foglalkozást teszi lehetővé”. Az ÜT határozata szerint a D/I. Főosztály 145 fős és a D/II. Főosztály 52 fős állományának átvételével, valamint más szervezeti egységektől és üzemektől való átcsoportosítással kellett megszervezni a minisztériumot, 386 fős létszámkerettel. Az új minisztériumhoz 4 beruházó vállalat került, és iparáganként a következő struktúrába rendeződtek: Vegyipari Osztály – 100-as iparág, 4 vállalat; Műszeripari Osztály – 600-as iparág, 3 vállalat; Fegyver Főosztály – 300-as iparág, 11 vállalat; Lőszer Főosztály – 700-as iparág, 16 vállalat. Az iparági besorolás alapján a hozzájuk tartozó vállalatok is kódszamos nevet kaptak: például Nitrokémia – 1003. sz. Vállalat; MOM – 6000. sz. Vállalat; Danuvia – 3003. sz. Vállalat stb.⁷² A minisztérium megszervezéséről, annak hatás- és feladatkörének megnevezése nélkül, nyilvános jogszabályként az 1952. évi I. törvényerejű rendelet intézkedett.⁷³

1952. január 19-én a KÖM-ben sor került az első értekezletre a D/I. Főosztály osztályvezetőinek és a hozzá tartozó vállalatok igazgatóinak részvételével – a Rákosi Mátyás 60. születésnapjára teendő felajánlások ügyében.⁷⁴ A Középgépipari Minisztérium megszervezésekor 200–220 fős létszámmal vált ki a KGM-ből 1952 februárjában. Augusztusig 360 főre töltötték fel az új minisztérium állományát.⁷⁵

Az MDP KV Titkársága 1952. február 20-án tért vissza a hazai hadiipar kérdésére. A beszámoló jelentés szerint az eltelt időszakban megkezdődött az előző évben meghatá-

⁷⁰ Az MDP KV Titkárság 1951. szeptember 5-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 159. ó. e. 2., 11., 18., 31. o.

⁷¹ Feljegyzés a Minisztertanács szervezetéről, a minisztériumokról és egyéb központi jellegű hivatalokról, illetve intézményekről. 1951. szeptember 19. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 168. ó. e. 44–46. o. Gerő javasolta a Minisztertanács Elnökségének megszervezését is, erre azonban végül csak egy évvel később, 1952 novemberében került sor. Lásd: *Germuska – Nagy* 2004. 193–194. o.

⁷² Az ÜT 305/30/1951. sz. határozata. MOL XIX-A-98 214. d.

⁷³ *Magyar Közlöny*, 1952/2. (I. 6.). Az Alkotmányt, amely tartalmazta a minisztériumok nevét, 1952 júniusában módosították: 1952. évi I. törvény az Alkotmány 24. §-a új szövegének megállapításáról. *Magyar Közlöny*, 1952/48. (VI. 6.).

⁷⁴ Jegyzőkönyv, mely felvétellett 1952. január 19-én a Középgépipari Minisztérium II. emeleti tanácstermében megtartott igazgatói értekezletről. MOL M-KS 276. f. 95. cs. 15. ó. e. 173–176. o.

⁷⁵ Összefoglaló jelentés a KÖM személyzeti munkájáról. 1953. január 23. MOL M-KS 276. f. 95. cs. 147. ó. e.

rozott feladatok végrehajtása, és időarányosan már sikerült is azokból teljesíteni. Megnőtt a hadiipari üzemekben a függetlenített pártbizottsági tagok száma. Megkezdődött az ipar más területeiről a szakemberek és a munkaerő átcsoportosítása a hadiiparba. A kezdeti sikerek ellenére az agitációs munkát gyengének ítélték, és „az éberség sem érte el a kívánt szintet”. A titkárság határozata megállapította: „a hadiiparban a termelés emelkedése még egyenlőtlen, és hogy 1952 januárjában egy sor üzemben visszaesés mutatkozott 1951 decemberéhez képest. Az 1952. évi termelési és beruházási terv teljesítése a hadiiparban további következetes harcot követel meg a Középgépipari Minisztérium vezetőitől, párt és tömegszervezeteinktől az 1951. október 9-i határozat megvalósításáért.” A határozat feladatul állította, hogy a hadiipari üzemekben dolgozók politikai nevelésében nagyobb hangsúlyt kell helyezni a hazafias nevelésre, az ipar más területeiről át kell csoportosítani a hadiüzemekbe, a műszakiakra megkülönböztetett figyelmet kell fordítani, és a robbanóanyag-gyártásban dolgozóakra ki kell terjeszteni a személyi motozást.⁷⁶

A KÖM vállalatainak kódszamos elnevezése – úgy tűnik – túl bürokratikusnak bizonyult, emiatt március 17-én az Üzemgazdasági Tanács határozatban intézkedett az üzemek új névhasználatáról; többnyire a vállalatok korábbi elnevezésének visszavételéről.⁷⁷

1952. április 9-én az MDP KV Titkársága az addigi 4 legfontosabbnak tartott hadiipari vállalatnál (Nitrokémia Ipartelepek, Gamma Optikai Művek, Nehézszerzőgépgyár és Danuvia Szerzőgépgyár) saját hatáskörébe vonta további 6, a Szervező Bizottság hatáskörébe pedig 7 hadiüzem igazgatójának kinevezését.⁷⁸

Zsofinyecz Mihály középgépipari miniszter 1952. március 25-i hatállyal adta ki az új minisztérium ügyrendjét, 46 oldal terjedelemben részletezte az egyes részlegek feladatait. A miniszter kötelezettségeit is tartalmazó általános rendelkezéseket követően az ügyrend két fő részben szabályozta a feladatokat: az elvi főosztályok, osztályok és más, közvetlenül a miniszter alá tartozó szervezetek munkáját, illetve az iparági főosztályok ügykörét. Az első csoportba tartozott a Miniszteri Titkárság, az Ellenőrzési Osztály, a Személyzeti Főosztály, az Oktatási Osztály, a Gazdasági Osztály (benne Gondnokság, Gépkocsi Csoport, Munkásellátási Csoport), Központi Termelési Osztály (azon belül Nyilvántartó Részleg, Műszaki Diszpécser Részleg, Kooperációs Részleg), Műszaki Osztály, Központi Anyag- és Áruforgalmi Osztály, Munka- és Bérügyi Osztály, Tervosztály, Beruházási Főosztály (benne Műszaki Csoport, Gépbeszerzési Csoport, Terv Csoport és Diszpécser Csoport), Minisztériumi Főkönyvelőség, Költségvetési Osztály (Költségvetési Csoport, Illetménycsoport, Házipénytár), Jogi Csoport, Döntőbizottság, Tűzvédelmi Osztály (Légoltalom, Fegyveres Őrség, Tűzrendészet), Ügykezelési Csoport.

Az iparági főosztályok a következő struktúrában épültek fel: termelési osztály, műszaki osztály, tervosztály, statisztika, munkaügyi osztály, főkönyvelőség, anyag- és áruforgalmi osztály, személyzeti osztály. Az iparági főosztályokon túl egy önálló Vegyipari Osztályt létesítettek a KÖM alá tartozó „vegyi jellegű vállalatok” műszaki, műszaki fej-

⁷⁶ Az MDP KV Titkársága 1952. február 20-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 181. ő. e.

⁷⁷ AZ ÜT 56/35/1952. sz. határozata. 1952. március 17. MOL XIX-A-98 216. d.

⁷⁸ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 188. ő. e. 5–6., 82. o.

⁷⁹ A Középgépipari Minisztérium ügyrendje. 1952. március 25. MOL M-KS 276. f. 95. cs. 155. ő. e. 218–241. o.

lesztési, karbantartási és termelési ügyeinek irányítására. Az osztályon belül működött technológiai csoport, energiagazdálkodás és üzemfenntartási, valamint termelési csoport. Továbbá szerveztek egy külön Műszeripari Osztályt, amelyen belül műszaki és termelési osztályt létesítettek.⁷⁹

Tekintélyes terjedelme ellenére az ügyrend mégsem ad megfelelő áttekintést a minisztérium szervezetéről. Némi támpontot ebben csak a KÖM Munkaügyi Osztálya által március végén összeállított létszámkimutatás nyújt. (Ebben egyes részlegek megnevezése – érthetetlen módon – eltér a vele egy időben megjelent ügyrendben használttól.) A kimutatás szerint a miniszter alá tartoztak a következő osztályok: Miniszteri Titkárság, Ellenőrzési Osztály, Személyzeti Főosztály (ennek alárendelten a Szakoktatás), Vegyipari Osztály, Műszeripari Osztály, Tervgazdasági Osztály, Munka- és Bérügyi Osztály, Anyag- és Áruforgalmi Osztály, Pénzügyi Osztály, Költségvetési Osztály, Fegyveres Őrség, Légő és Tűzrendészet, Minőségi Inspekciós Csoport, Gazdasági Iroda, Jogi Csoport, továbbá Ügykezelés. A miniszterhelyettes alá tartoztak: Titkárság, Fegyverzet és Javítási Főosztály, Lőszer Főosztály, Műszaki Osztály, Beruházási Főosztály, Termelési és Diszpécser Osztály. A KÖM fentiek szerinti teljes létszáma 331 fő volt, ehhez jött további 3 fős engedélyezett létszám, amelyet ekkor még nem osztottak szét a részlegek között.⁸⁰

Az MDP KV Titkársága 1952. augusztus 8-án foglalkozott ismételten a hadiipari termelés problémáival. A testület határozatában a korábbi intézkedések maradéktalan megvalósítását, a mérnökök és technikusok számának növelését írta elő a középépipari vállalatoknál. Újabb szervezeti intézkedéseket azonban nem tartottak szükségesnek a KÖM-ben. Ellenben felszólította a kohó- és gépipari minisztert, hogy „létesítsen olyan központi szervet, amely napról napra tudja követni és ellenőrizni a hadiipar felé vállalt kötelezettség megvalósítását.”⁸¹

November 17-én az ÚT újabb határozatot hozott a Középgépipari Minisztérium munkájának megjavítása érdekében. Számos egyéb intézkedés mellett szervezeti téren szükségesnek ítélte a Lőszeripari Főosztályt kettéválasztani tüzérségi és gyalogsági főosztályra. Továbbá elrendelte megvizsgálásra, hogyan lehetne – a kohászati alapanyag-ellátás kivételével – a löveggyártás egész folyamatát a KÖM felügyelete alatt összpontosítani, trösztté szervezve az érintett diósgyőri üzemeket. „Hasonlóképpen irányt kell venni a tüzérségi löszergyártó üzemek trösztösítésére is.” – fogalmazott meg további tennivalókat a határozat.⁸²

A KÖM működésének tapasztalatait és szervezeti kérdéseit 1953. február 12-én tűzte napirendre a minisztérium kollégiuma. A miniszter tanácsadó testülete alapvetően megfelelőnek tartotta a KÖM szervezetét, ugyanakkor úgy ítélte meg, hogy az iparági vezetők nem foglalkoznak eleget a munka- és bérügyi, valamint pénzügyi kérdésekkel (pl. a gazdaságossággal). A kollégium javasolta átdolgozni az ügyrendet, mert a központi tervosztály és a főkönyvelőség, illetve az iparági főkönyvelőségek és tervosztályok munkájában felesleges párhuzamosságokat véltek fellelni. A KÖM új ügyrendjére vonatkozó

⁸⁰ KÖM Munkaügyi Osztály: A Középgépipari Minisztérium szervezete és létszám elosztása. D. n. [Kézrel ráírva: III. 28.] MOL M-KS 276. f. 95. cs. 155. ó. e. 248–250. és 269–273. o. (összekeveredve).

⁸¹ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 205. ó. e. 44. o.

⁸² Az ÚT 198/50/1952. sz. határozata. MOL XIX-A-98. 221. d.

javaslatot március 15-ig kérte be a kollégium.⁸³ Új ügyrend elkészültéről azonban nincs tudomásunk.

Ezzel egyidőben, február 14-én készült az Országos Tervhivatal javaslata a „KÖM munkájának megjavítására”, amely négy fegyveripari tröszt megszervezésére tett javaslatot. A novemberi ÜT-határozat alapján nemcsak a löveggyártás során kooperáló vállalatokat kívánták összevonni, hanem a teljes lőszergyártást is. Eszerint legkésőbb július 1-jéig fel kívánták állítani a Nehézszerkezégyártó Ipari Trösztöt (löveggyártás, Diósgyőr központtal), továbbá a Kovácsoltáru Ipari Trösztöt (tüzérségi lövedéktest, lőszerhüvely és csappantyús-csavar gyártás, Budapest), a Színesfémipari Trösztöt (gyalogági lőszergyártás, Hatvan), valamint a Szerelvényipari Trösztöt (gyűjtőgyártás, Székesfehérvár). A javaslat szépséghibája azonban az volt, hogy a Középgépipari Minisztérium vezetése (Bíró Ferenc) nem értett egyet a trösztösítéssel. Február 26-án a Minisztertanács Hivatalának előadója, Széll Gusztáv úgy referált az ügyről a javaslat címzettjének, Hidas István miniszterelnök-helyettesnek, hogy a trösztösítés egy sor vállalati kooperációs-együttműködési problémára továbbra sem nyújtana megoldást. Ehelyett inkább a meglévő minisztériumi főosztályok megerősítésével, személycserékkel javasolta orvosolni a helyzetet.⁸⁴

A következő hónapokban meg kellett oldani a minisztérium vezetésének kérdését is. Ugyanis Zsopfnyecz Mihály középgépipari minisztert – tisztsége megtartása mellett – 1952. december 6-i hatállyal ideiglenesen kinevezték az újonnan megalakult Kohászati Minisztérium élére is.⁸⁵ Az MDP KV Titkársága december 10-én hagyta csak jóvá Zsopfnyecz kinevezését,⁸⁶ majd az Elnöki Tanács december 21-én adta ki az 1952. évi 21. törvényerejű rendeletet az új minisztériumok felállításáról.⁸⁷ Mivel Zsopfnyecz még 1953 tavaszán is egyszerre volt kénytelen viselni mindkét tisztséget, májusban Gerő, Hidas és Friss tett javaslatot a KÖM új vezetőjére: Mekis Józsefét, a Vas- és Fémipari Dolgozók Szakszervezetének addigi elnökét jelölték a posztra. Az MDP KV Titkársága május 20-án támogatta Mekis kinevezését.⁸⁸ Majd a Minisztertanács Elnöksége 22-i ülésén azzal fogadta el az előterjesztést, hogy a miniszteri kinevezést csak Mekis külföldi útja után hozzák nyilvánosságra.⁸⁹ A váltásra azonban – nem tudni mi okból – már nem került sor.⁹⁰

⁸³ A Középgépipari Kollégium 1953. február 12-iki ülésén hozott határozatok. 1953. február 13. MOL M-KS 276. f. 95. cs. 146. ő. e.

⁸⁴ OT Előterjesztés a Honvédelmi Tanácshoz. 1953. február 14., valamint Feljegyzés Hidas elvtárs részére. 1953. február 26. MOL XIX-A-2-ee 107. d.

⁸⁵ *Böllöny József – Hubai László: Magyarország kormányai. 1848–2004.* Budapest, 2004. (A továbbiakban: *Böllöny – Hubai 2004.*) 232. o.

⁸⁶ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 222. ő. e. 6., 58. o.

⁸⁷ A törvényerejű rendeletet az 1953. március 24-én kihirdetett 1953. évi IV. törvénnyel szentesítették.

⁸⁸ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 244. ő. e. 6., 100. o.

⁸⁹ 493. sz. jegyzőkönyv a Minisztertanács Elnöksége 1953. május 22-i üléséről, illetve a 0493/nk/1/1953. Mt. sz. határozat. MOL XIX-A-83-a 86. d. 38–39. o. Véltetően a jelölt franciaországi útjára gondoltak: az MDP KV Titkársága ugyanis 1953. május 6-án engedélyezte, hogy Mekis – mint a SZOT Elnökségi tagja – kiutazzon Párizsba, a CGT június 7–12-i XXIX. kongresszusára. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 242. ő. e. 7., 80. o.

⁹⁰ Mekis életrajzát lásd: *Böllöny – Hubai 2004.* 396. o.

A hadiipar visszaintegrálása a civil termelésbe

A hadiipart alapjaiban érintették az 1953 nyár eleji politikai változások. Amint az közismert, június 13–16-án Moszkvában új politikai irányvonalat szabtak a magyar vezetésnek, az MDP KV június 27–28-i ülésén Rákosit éles kritikával illették, és hozzájárultak Nagy Imre miniszterelnöki kinevezéséhez. A májusi választások után összeülő Országgyűlés második munkanapján, július 4-én Nagy Imre frissen kinevezett miniszterelnök ismertette kormánya programját: a nehézipari (benne a katonai) fejlesztések visszafogását, a mezőgazdaság erőteljes fejlesztését és a közszükségleti cikkek gyártásának előtérbe helyezését.⁹¹

A Rákosihoz és Gerőhöz intézett – helyenként durva hangvételű – moszkvai bírálótanács fontos helyet foglalt el a hadiipar túlzott fejlesztése. Ugyanakkor az egyetlen önkritikus megállapítás is fegyvergyártás kapcsán hangzott el A. I. Mikojan kereskedelmi miniszter szájából: beismerte, hogy éppen a szovjetek állítottak olyan hadsereg-fejlesztési követelményeket Magyarországra, amelyek ilyen mértékű hadiipari beruházásokat kívántak.⁹² A minisztériumi struktúra átalakítása már június 14-én Moszkvában, az új programjavaslat kidolgozásakor felmerült: Gerő egyebek mellett felvetette az Általános Gépipari és a Középgépipari Minisztérium egyesítését. A magyar delegáció által 14-én elfogadott, majd 16-án a szovjet pártvezetés elé tárt, és általuk jóváhagyott dokumentumban az szerepelt: az említett két főhatóságot Gépipari Minisztérium néven kell összevonni, Kossa István vezetésével.⁹³

Az MDP PB 1953. július 2-i ülésén tárgyalta meg az új Minisztertanács szervezetére és személyi összetételére, valamint az Alkotmány módosítására vonatkozó javaslatot. Utóbbi a következőkkel indokolta a minisztériumi struktúra átszervezését: „Népköztársaságunk állami, gazdasági és kulturális fejlődése szükségessé teszi, hogy az állami vezetés szervezetét is a fejlődés megkívánta követelményeknek megfelelően továbbfejlesszük. Ezért az államigazgatás legfelsőbb szervének, a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának [sic!] jelenlegi szervezetét úgy kell megváltoztatni, hogy az államigazgatás, illetőleg a népgazdasági és a kulturális igazgatás egymással összefüggő ágainak irányítása egy minisztériumban egyesüljön. Ennek érdekében egyes minisztériumokat új minisztériumok keretében össze kell vonni.”⁹⁴

Az átszervezési javaslatok, úgy tűnik, Nagy Imre formálódó apparátusában véglegesítődték, és a hadiipari minisztérium feloszlását sem terjesztették be az ügyben leginkább illetékes Honvédelmi Tanács elé.⁹⁵ Az Országgyűlés az 1953. évi VI. törvénnyel, július 7-i hatállyal módosította a Magyar Népköztársaság Alkotmányát, és megszüntette az önálló

⁹¹ Lásd: *Rainer M. János*: Nagy Imre. Politikai életrajz. I. köt. Budapest, 1996. 509–527. o. Az új gazdaságpolitikájáról és nemzetgazdasági folyamatairól lásd: *Honvári János*: XX. századi magyar gazdaságtörténet. Budapest, 2006. (A továbbiakban: *Honvári* 2006.) 237–300. o.

⁹² *Belényi Gyula*: Válság 1953. Tanulmány és dokumentumok. Budapest, 2011. (A továbbiakban: *Belényi* 2011.) 37. o.

⁹³ *Belényi* 2011. 152., 158. o.

⁹⁴ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 124. ő. e. 11. o.

⁹⁵ A kérdés nem szerepelt sem a tanács 1953. június 8-i, sem pedig a július 27-i ülésén. A két ülés jegyzőkönyvét és határozatait lásd: MOL XIX-A-98 229. d.

hadiipari főhatóságot: az Általános Gépipari Minisztériumot, a Kohászati Minisztériumot és a Középgépipari Minisztériumot Kohó- és Gépipari Minisztériummá vonták össze.⁹⁶

A hirtelen összevonás miatt e minisztériumok iratanyaga is igen töredékes. Így nem sikerült okmányt fellelni arról, hogy milyen szervezeti intézkedéssel hozták létre a „B” részleget, illetve a hadiipari vállalatokat tömörítő I. és II. Iparigazgatóságokat. A személyi folytonosság ugyanakkor megmaradt: az új KGM-et az addigi kohászati-hadiipari miniszter Zsöfnyecz vezette tovább.⁹⁷

Az új Kohó- és Gépipari Minisztérium megalakulásától kezdve vitáktól volt hangos a Szabadság téri székház: a hadiipar milyen mértékben őrzi meg különállását a minisztériumon belül? A KGM Termelési Főosztálya előadói például belépési lehetőséget kértek a hadiüzemekbe, hogy azok kapacitásait felmérve „oda munkát irányíthassanak”, amit a „B” részleg hevesen visszautasított a titkosság fenntartására hivatkozva. Az I. és II. Iparigazgatóság terosztályát és főkönyvelőségét továbbra sem kívánták a minisztérium központi szerveinek alárendelni, mint ahogyan a két iparigazgatóság felett álló Műszaki Titkárság különállását is szükségesnek tartották 1953 augusztusában.⁹⁸

A hadiipar szervezeti problémáival a következő hónapokban sem foglalkozott a HT, október 19-i ülésén is csak a KGM I. és II. Iparigazgatóságának 1954. évi áráiról tárgyalt.⁹⁹

1953. december elején a KGM Minisztériumi Titkársága feljegyzésben összegezte a három minisztérium összevonásának féléves tapasztalatait. Az új szervezetben 6 miniszterhelyettessel tudtak átfogni minden területet, és az elvi főosztályok meglehetősen nehezen látták át a teljes struktúrát, annak sokféle, széttagolt érdekével. A hadiipar integrálása azonban konspiratív okokból csak formálisan történt meg. Csökkentett létszámmal, de kiépültek (pontosabban visszaépültek) a funkcionális (fő)osztályok az I. és II. Iparigazgatóságnál. A két iparigazgatóságnak továbbra is külön terve volt, a KGM elvi főosztályai nem foglalkoz(hat)tak velük. „Ez nehézséget, gyakran sértődöttséget okoz a KGM funkcionális főosztályok vonalán, annál is inkább, mert kifelé a KGM egységként jelentkezik, a felsőbb hatóságok is egységként kezelik a KGM-et, viszont a határozatok végrehajtását ez a belső szétválasztás megnehezíti.” – jellemezte a helyzetet a feljegyzés.¹⁰⁰

A KGM 1954. január 15-én kiadott szervezeti és működési szabályzata rögzítette, hogy az I. és II. Iparigazgatóságok maguk intézik a minisztérium általános főosztályainak hatáskörébe tartozó ügyeket is. Az önálló Iparszervezési Főosztály (időlegesen) megszűnt – feladatait a Tervfőosztály Kapacitásellenőrzési Osztálya és Honvédelmi Csoportja vette át. Aztán az október 24-én közzétett 2183/58/1954. sz. minisztertanácsi határozat alapján racionalizálták a KGM szervezetét. Újra önállóvá vált az Iparszervezési Főosztály, az I. Iparági és II. Iparági Igazgatóságok önálló tervfejezetként és létszámmal gazdálkodtak tovább.¹⁰¹

⁹⁶ 1953. évi VI. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányának módosításáról. *Magyar Közlöny*, 1953. július 7. 28. sz.

⁹⁷ *Bölcöny – Hubai* 2004. 231. o.

⁹⁸ Feljegyzés Csergő elvtárs részére. 1953. augusztus 31. MOL M-KS 276. f. 95. cs. 147. ő. e.

⁹⁹ Lásd: HT 214/18/1953. sz. határozat. MOL XIX-A-98 230. d.

¹⁰⁰ Feljegyzés, 1953. december 8. MOL XIX-F-6-ee, 22. d.

¹⁰¹ *Boreczky* 1993. 231. o.

Nagy Imre, úgy tűnik, elégedetlen volt Zsofinyecz tevékenységével, mert 1954. október elején személycserét kezdeményezett: 8-án minisztertanács-elnöki határozattal Csergő Jánost nevezte ki kohó- és gépipari miniszterré.¹⁰²

1954. december közepén a Minisztertanács Titkársága "B" Osztálya (azaz a HT Titkársága) feljegyzést állított össze A honvédelmi ipar és a honvédelmi ipari vállalatok szervezeti hovatartozásának kérdései címmel. Ebben rámutattak: több illetékes minisztériumban olyan vélemény alakult ki, hogy a hadiipari vállalatokat inkább át kellene adni a kiépülő civil profiljuk szerint illetékes minisztériumoknak és főosztályoknak. Fő ellenérvként arra emlékeztettek, hogy 1955 után a Magyar Néphadsereg (MN) korszerűsítése számos új haditechnikai eszköz gyártásba vételét követeli majd meg, és emiatt nem szabad a honvédelmi ipari vállalatok szervezeti különállását megszüntetni. Csergő János kohó- és gépipari miniszter Solt Lajos szredesnek, a HT titkárnak írt válaszában megerősítette: helytelenít „minden olyan törekvést, amely a hadiipar meglévő kádereinek, gépeinek, anyagainak, szerszámainak és egyéb felszereléseinek felelőtlen szétszórására irányul”. Ugyanakkor a KGM „B” részlegének változatlanul külön kezelését azzal a megjegyzéssel tartotta elfogadhatónak, ha a miniszter erőteljesebben beleszólhat a (civil) gyártmányok elosztásába. Vélhetően a miniszterelnök is támogatta a civilesítési törekvéseket, mert Csergő a következőkkel zárta levelét: Solt feljegyzését „józan figyelmeztetésnek tartom, és alkalmasnak arra, hogy az abban foglaltakat Nagy elvtárs megismerje.”¹⁰³ Szervezeti intézkedés nem követte a levélváltást, annak ellenére sem, hogy a hadiipari vállalatok katonai termelése egyre zsugorodott: 1955-ben a 40%-ot alig érte el, majd 1956-ban tovább csökkent.¹⁰⁴

1956. március 6-án a Minisztertanács Titkársága „B” Osztály feljegyzésben fordult Mekis Józsefhez, a kohó- és gépipart is felügyelő miniszterelnök-helyetteshez, a HT tagjához a hadiipar aktuális problémáiról. A jelentésben 1948-ig visszamenően felvázolták az ágazat rendkívüli feladatait és a következő évek várható kihívásait. A hadsereg ellátásának biztosítása és a háborús termelésre való zökkenőmentes átállás érdekében „feltétlenül helyesnek” nevezték a honvédelmi ipar szervezeti különállásának megtartását. Ugyanakkor a nagyobb önállóság irányába további lépéseket tartottak szükségesnek. A hadiipart újra egy miniszterhelyettes irányította, akit felmentettek egyéb feladatai alól. A KGM/B két iparigazgatósága felett működtek a részleg elvi osztályai. A hadiipari vállalatok civil termelésébe viszont a KGM civil főosztályainak is volt beleszólása – ezt a kettősséget javasolta megszüntetni a HT Titkársága, és minden olyan törekvés visszaverését, amely növelné a civil kontrollt a hadiipari vállalatok felett.¹⁰⁵

A KGM miniszteri értekezlete 1956. március 19-én tárgyalta az Iparszervezési Főosztály előterjesztés-tervezetét, amely a kohó- és gépipar mozgósítási felkészülését vizsgálta.

¹⁰² 541008/2/1954. Mt. sz. hat. Az Elnöki Tanács határozataként megjelent: *Magyar Közlöny*, 1954. október 10. 79. sz.

¹⁰³ A honvédelmi ipar és a honvédelmi ipari vállalatok szervezeti hovatartozásának kérdései. D. n. [kézzel ráírva: XII.13], illetve Csergő János kohó- és gépipari miniszter levele. 1954. december 20. MOL XIX-A-98 233. d.

¹⁰⁴ Lásd: *Germuska Pál: A magyar hadiipar 1956-ban*. In: Szabó A. Ferenc (szerk.): *Tanulmányok és emlékmozsaik az 56-os forradalomról*. Budapest, 2007. 89–113. o. (A továbbiakban: *Germuska 2007*.)

¹⁰⁵ Feljegyzés Mekis József elvtárs részére. 1956. március 6. MOL XIX-A-98 253. d. A Mektist a Minisztertanács 1955. május 10-i ülésén választották meg a HT tagjává. Lásd: *Germuska – Nagy 2004*. 202. o.

Az értekezleten viszont éppen a KGM/B részleg különállásának megszüntetése merült fel ismételt, és Csergő János a minisztérium további egységesítése mellett foglalt állást.¹⁰⁶

Egy márciusi bejelentés alapján előbb az Állami Ellenőrzés Minisztériuma, majd az MDP KV Ipari és Közlekedési Osztálya (IKO) vizsgálódott a hadiipari főhatóságnál. Az IKO július eleji összefoglaló jelentése első helyen hívta fel a figyelmet a szervezeti-iparirányítási problémákra. Felróta, hogy a KGM/B a kelleténél nagyobb szervezeti önállósággal rendelkezik a minisztériumon belül. Tervét teljesen külön kapja az OT-tól, a KGM/A elvi főosztályainak nincs érdemi hatásköre a középgepipar felett, így az nem is törekszik a KGM/B üzemeinek megfelelő leterhelésére. A tapasztalatok alapján az ipari osztály arra tett javaslatot Vég Bélának, az MDP KV egyik titkárnak, hogy a hadiipar kérdését vigyék a Politikai Bizottság elé.¹⁰⁷

A jelentés hatására beindult a gépezet, és a válságkezelési intézkedési terv alig egy hónap alatt elkészült a KGM-ben. Igaz, a tervezet végül nem az MDP Politikai Bizottsága, hanem az ügyben sokkal inkább illetékes állami testület, a Honvédelmi Tanács elé került. A KGM/B közel húsz oldalas jelentésben összegezte a „honvédelmi ipar II. ötéves tervének előkészítéséhez szükséges intézkedéseket”. Azonban sem a jelentés, sem a HT 1956. szeptember 3-i határozata nem tartalmazott szervezeti intézkedéseket.¹⁰⁸

Ugyanakkor a KGM vezetése a II. ötéves terv sikeres elindítása és a középgepipar hatékonyságának javítása érdekében az ipar struktúrájának átszervezését is szükségesnek tartotta. A Csergő János miniszter által jegyzett honvédelmi tanácsi előterjesztés október 12-én készült el. Eszerint a KGM/B vállalatainál a civil profilok véglegesítéséhez és pontosításához a teljes gépipart át kellett volna látni és vizsgálni. Ez pedig csak úgy láttá lehetségesnek, ha a középgepipart szervezetenként is visszaintegrálják az ágazat egészébe. Csergő ezt úgy kívánta megvalósítani, hogy a – Vaskohászati Igazgatás mintájára – a KGM/B helyett létrehozzák a Középgepipari Igazgatás szervezeti egységet, amelyet a termelési profilok alapján további három egységre tagoltak volna:

fegyver-, műszergyártás, különleges járművek, és ezeknek a polgári másodprofiljai: gépjárműgyártás, műszergyártás, optikai gyártmányok, különféle járművek;

lőszergyártás és ennek polgári váltóprofilja: különféle ipari és háztartási tömegcikk, kisebb gépek és járművek;

hadivegyipar és annak polgári váltóprofiljaként széles skálájú bekapcsolódás a civil vegyipar termelésébe.

Az előterjesztés javasolta: a területet változatlanul miniszterhelyettes irányítsa, ám önálló államigazgatási és költségvetési egységként a részleg szűnjön meg, és a többi ágazati közép szintű irányító egységhez hasonlóan az iparvállalatok költségvetési fejezetébe kerüljön. A határozati javaslat ezzel egyidőben kötelezte volna az OT-t, hogy mind a honvédelmi, mind a civil termékek tervét egységesen adja meg a KGM részére, s azt a minisz-

¹⁰⁶ Jegyzőkönyv – készült az 1956. március 19-i Miniszteri Értekezleten. MOL XIX-F-6-hb 3. d. Az előterjesztést az értekezlet nem tartotta alkalmasnak arra, hogy a Honvédelmi Tanács elé kerüljön, ezért az Iparszervezési Főosztályt új tervet elkészítésére szólították fel.

¹⁰⁷ MOL M-KS 276. f. 95. cs. 291. ó. e. 218–219. o.

¹⁰⁸ Előterjesztés a Honvédelmi Tanácshoz. 1956. augusztus 24. MOL XIX-F-6-kb 77. d. A jelentés HM-példányát több vonatkozásban idézi: *Okvát* 1998. 326–327. o. A vonatkozó határozat: HT 43/3-4/1956. MOL XIX-A-98 254. d.

térium bontsa le a létrejövő Középgépipari Igazgatás számára.¹⁰⁹ A Honvédelmi Tanács összehívására azonban a feszült belpolitikai helyzetben már nem került sor. Legfelsőbb jóváhagyás hiányában az átszervezés sem indulhatott meg, a forradalom kitörése pedig elsöpörte ezeket az elképzeléseket.

A KGM/B az átmeneti időszakban

Az 1956. októberi forradalom alatt teljesen leállt a termelés a hadiipari vállalatoknál is. Egyes üzemeket felkelők támadtak meg az első napokban, mások később önként adtak át fegyvereket az alakuló nemzetőrségeknek. A november 4-i intervenciót követően több üzemből a szovjet csapatok szállították el a hadianyagokat. A KGST kötelezettségek teljesítésére haladékot kért december elején a Kádár-kormány, a tényleges haditechnikai termelés pedig csak 1957 tavaszán kezdődött meg. A KGM/B 1957. évi tervét május 22-én hagyta jóvá a Honvédelmi Tanács, és tovább zuhant a katonai gyártmányainak aránya: a hadiipari végtermék a részleg termelésének mindössze 7%-át tette ki.¹¹⁰

A KGM új szervezeti és működési szabályzata 1957. július 2-án lépett életbe, a változások azonban nem érintették az Iparszervezési Főosztályt, valamint a I. és II. Iparági Igazgatóságot.¹¹¹

Az új hadsereg-fejlesztési tervek kidolgozása 1957–1958 fordulóján erőteljes szovjet nyomásra kezdődött meg. Amikor a néphadsereg vezérkara előállt az első távlati tervvel, akkor vált elkerülhetetlenné az anyagi-technikai háttérrel biztosító ipar állapotának felülvizsgálata és újjászervezése. A Honvédelmi Tanács 1958. január elején utasította Csergő János kohó- és gépipari minisztert a hazai hadiipar állapotának felmérésére. Az utasítás szerint a KGM 1958. február 28-ig lezárandó vizsgálatának ki kellett terjednie: a hadiipari üzemek kihasználtságára, a gyártott polgári termékekre, a későbbi évekre vonatkozó termelési tervekre, a haditermelésre történő átálláshoz szükséges időre, valamint a hadiipari kapacitások állapotára.¹¹² A HT március 14-én 3 hónappal kitolta a jelentés elkészítésének határidejét, május 31-re.¹¹³

Ezzel párhuzamosan pártvonalon is megkezdődött a hadiipar helyzetének felmérése, a feladatra a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) Szurdi István vezette Ipari és Közlekedési Osztálya (IKO) kapott megbízást. Az osztály 1958. márciusi jelentése meglehetősen lesújtó képet festett a KGM/B munkájáról és állapotáról. A pártközpont – különösen az iparág dezorganizált állapotához képest – túlzottnak találta az irányító szervezet, a „B” részleg elkülönülését a KGM-en belül. A részleg egy-két fős önálló központi osztályokkal – öt évvel a hadiipar irányításának a KGM-be történt integrálását követően – még mindig szinte önálló minisztériumként működött. Ám miközben ezt hibaként rótta fel az IKO, elvárta a haditermelés szigorúbb elkülönítését is. Mindezek alapján az IKO a következő határozati javaslatokat terjesztette az MSZMP PB elé:

¹⁰⁹ KGM: Előterjesztés a Honvédelmi Tanácshoz. A KGM szervezetének módosítása a honvédelmi ipar irányításának a KGM szervezetébe való szorosabb beillesztése érdekében. 1956. október 12. MOL XIX-F-6-kb 77. d.

¹¹⁰ Lásd: *Germuska* 2007.

¹¹¹ *Boreczky* 1993. 231–232. o.

¹¹² A HT 5/108/1958. sz. határozata. 1958. január 3. MOL XIX-A-98 1. d. 4. köt.

¹¹³ A HT 15/109/1958. sz. határozata. MOL XIX-A-98 1. d. 5. köt.

a „B” részleg adja át más iparágaknak azokat a vállalatokat, amelyek előre láthatóan huzamosabb ideig, vagy egyáltalán nem fognak haditermelést folytatni;

a Honvédelmi Tanács vizsgálja felül a hadiipari vállalatok számára előírt hadianyag-gyártási kapacitásokat, és az elavult termékek esetében szüntessék meg fenntartásukat;

a hadiipari vállalatok mindegyike számára gondoskodjanak váltóprofilról, azaz olyan polgári termékekről, amelyeket békeidőben a gyártástechnológia visszafordíthatatlan megváltoztatása nélkül előállíthatnak.¹¹⁴

A Minisztertanácsban a területet felügyelő Apró Antal elnökhelyettes a jelentést olvasván más véleményeket is bekért. Így például a kormányservként működő Gazdasági Bizottság titkáráról, Szász Jánostól, aki négy szóban összegezte a hadiipar helyzetét: „e területen rendtelenség van”. Szász feljegyzésében elvi álláspont kialakítását sürgette három kérdésben: 1. „perspektívában – figyelembe véve a varsói egyezmény alapján reánk háruló feladatokat – hány, milyen kapacitású és profilú üzemet, üzembrészt kell hadiipari üzemmé elkülöníteni”; 2. milyen műszaki színvonal biztosítandó a jelenlegihez képest; 3. „mozgósítás esetén milyen más, ma polgári termelést folytató üzemek, vállalatok gyors átállítására kívánatos felkészülni”. Szász érvei meggyőzőnek tűntek: „Jelenleg egy korábbi években kialakított nomenklatúra szerinti üzemeket és vállalatokat tartunk hadiiparnak. De egyáltalán nem biztos, hogy feltétlenül ebből a nomenklatúrából kell kiindulnunk. Lehet, hogy feleslegesen sok a külön kezelt üzem, de az is lehet, a perspektíva szempontjából kevés.” Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy gazdaságossági szempontból (is) érdemes megvizsgálni, milyen gyártmányok előállításával foglalkoznak a polgári termelésre átállított hadiipari üzemek.¹¹⁵

Az MSZMP PB-nek a KGM/B helyzetét napirendre tűző 1958. április 29-i ülésén Csergő János kohó- és gépipari, illetve Révész Géza honvédelmi miniszter vállalva szállt szembe a pártközpont átalakítási törekvéseivel. „Hogy a hadiipar sorsa milyen lesz, [azt] most nem tudjuk megmondani, mert azt sem tudjuk, hogy a hadsereg milyen fegyverzettel lesz ellátva” – szölte a dolgok változatlanul hagyásában érdekelt Csergő nagyon is logikus érvelése. Révész hozzátette ehhez, hogy „a mi helyzetünk nem engedi meg, hogy áttérjünk a még korszerűbb fegyverzetre... ezért nem tanácsolom, hogy szüntessük meg a KGM/B-t”. A párt legfőbb testülete végül – Kádár János és Marosán György egybehangozó javaslatát elfogadva – úgy döntött, hogy „elvből elfogadja” az IKO előterjesztését, a „részletkérdések” megvitatásával pedig a Honvédelmi Tanácsot bízta meg. A véglegesített határozat úgy szölte: a hadiipar egységének megóvása mellett a HT vizsgálja meg néhány, haditechnikával nem, vagy alig foglalkozó vállalat átadását a civil iparágaknak. Továbbá a KGM törekedjék arra, hogy a vállalatokon belül a polgári cikkek gyártásától különítsék el a hadianyaggyártást.¹¹⁶

¹¹⁴ MSZMP KB IKO: Jelentés a KGM/B ipar munkájáról és állapotáról. 1958. március 13. MOL XIX-A-2-gg 63. d. A jelentés egy másik példányát lásd: MOL M-KS 288. f. 5. cs. 76. ő. e. 117–122. o.

¹¹⁵ A KGM/B ipar munkájáról és állapotáról. 1958. március 21. MOL XIX-A-2-gg 63. d.

¹¹⁶ Az MSZMP PB 1958. április 29-i ülésének jegyzőkönyve és határozatai. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 76. ő. e. 6., 50–53. és 123–124. o. Az idézetek helye uo. 52–53. o. A betérjesztett jelentés nem hozott példákat a hadianyag-termelés szigorú elkülönítésére. A probléma abból adódott, hogy a vállalatok 1953 után gépeik kihasználása érdekében számos üzemcsarnokban folytattak civil termelést. A katonai megrendelések újbóli emelkedésével viszont a kétféle termelés térbelileg is el kellett szeparálni – például a Vadásztölténygyárban a rádiógyártást a gyűjtőgyártástól stb.

Csergő János kohó- és gépipari miniszter 1958. július közepén arról tett jelentést a HT-nak, hogy a HM, az OT és a KGM elvégezte az előírt vizsgálatokat a KGM/B-nél. Bizonyos témaköröket azonban nem tudtak kidolgozni, mert például a hadiipari kapacitások kihasználtságának megállapításához hiányoztak a korábbi statisztikák. Az április 29-i PB-határozat azon rendelkezése pedig, hogy bizonyos üzemeket át kell adni a civil iparirányításnak, a Csergő szerint lehetetlenné tette a pontos helyzetmegítélést.¹¹⁷

Jelentést végül nem is nyújtott be a KGM – emiatt a HT Titkársága 1958 novemberében felszólította Kolos Richárdot, a „B”-részleget irányító miniszterhelyettest, indokolja meg a késést. Ehhez képest 1959 februárjában a miniszterhelyettest úgy tájékoztatta a KGM/B Központi Terveztálya, hogy a HT Titkárságával egyetértésben nem került sor az egyébként kész jelentés felterjesztésére.¹¹⁸

Az OT Általános Szervezési Főosztálya a vizsgálatok alapján 1959 januárjában összegezte első ízben a hadiipar szervezeti átalakítására vonatkozó elképzeléseit. Tíz KGM/B-vállalat speciális kapacitásaira az OT szerint még fegyveres konfliktus esetén sem lenne szükség, ezeket javasolta a KGM civil iparigazgatóságainak irányítása alá rendelni. Továbbá össze kívánta vonni a budaörsi Keményfémipari Vállalatot a – vele szomszédos telephelyen működő – Prés- és Kovácsoltárugyárral. A budapesti Központi Szerszámgyárat felszámolni javasolta úgy, hogy gépeit és szakembereit a KGM/B-nél maradó üzemek között osszák szét. Néhány még az 1950-es évek elején megkezdett, ám már az épületek alapozásánál megrekedt beruházást pedig (mint a Hajdúsági Gépgyár, a Tiszántúli Gépgyár és a Váci Hadivegyipari Gyár, más néven VS üzem) mindörökre törölni javasolt a programból. Az OT a ténylegesen haditermelést végző vállalatok egy irányító központ alatti koncentrációját kívánta elősegíteni intézkedéseivel.¹¹⁹

1959 júniusában az OT Általános Szervezési Főosztálya már részletes kapacitásvizsgálatok ismeretében ismételte meg javaslatát a KGM/B-nél végrehajtandó profiltisztításra. A tervhivatal adatai szerint a formálisan a hadiiparhoz sorolt 41 vállalatból az említett tíznél lényegében csak közvetetten folyt haditermelés, ráadásul távlatilag sem számítottak rájuk. Az átszervezés fő céljának a főosztály is azt tartotta, hogy a feleslegesen fenntartott, gyakran már csak elviekben létező haditechnikai kapacitásokat megszüntessék, s az addig tartalékban tartott gépparkot a polgári termelésben hasznosítsák.¹²⁰

Az átszervezés azonban még egyáltalán nem volt lefutott ügy. Ezt hűen tükrözi az a „hozzászólás”, amelyet 1959. október elején az OT egy újabb változatban előadott javaslata inspirált. Szerzője valószínűleg a KGM Iparszervezési Főosztályának munkatársa, vagy talán vezetője lehetett. A hadiipari funkcionárius, amellet, hogy a szokásos hatalmi-apparátusi érdekből ellenezte a „B” részleg megkurtítását, érveivel a helyzet komplikáltságát igyekezett bemutatni. Attól függetlenül ugyanis, hogy a nevezett tíz vállalat már nem volt érdekelt a haditermelésben, kooperációs partnerként hosszú távon mégiscsak a hadiüzemek beszállítója maradt. A főhatóságváltás tehát csak az együttműködés útjába gördített

¹¹⁷ Előterjesztés a Honvédelmi Tanácshoz. Jelentés a HT 5/108/1958. sz. határozata alapján a KGM/B üzemének jelenlegi helyzetéről és alakulásáról. 1958. július 17. MOL XIX-F-6-dd 60. d.

¹¹⁸ MOL XIX-F-6-dd 60. d.

¹¹⁹ Előterjesztés[-tervezet] a Honvédelmi Tanácshoz – a hadiipar (KGM/B) egyes üzemének átadása a polgári ipar számára. 1959. január 20. MOL XIX-F-6-kb 79. d.

¹²⁰ Javaslát a KGM/B területéről a polgári iparhoz átadandó üzemekre. 1959. június 26. MOL XIX-F-6-kb 79. d.

volna újabb akadályt. A hozzászólás szerzője szerint a tíz vállalat civilesítésével nem lehet tisztábbá tenni a hadiüzemnek megmaradók profilját, hiszen utóbbiak leterhelése (azaz gazdaságos működése) csak számtalan polgári cikk előállításával biztosítható. Így nem csoda, hogy a fegyvergyártás olyan bázisüzemeiben, mint a Nehézszerszámgépgyár vagy a Lámpagyár, csúcstra járatás idején is csak 60% körüli a haditermelés aránya. E vállalatoknak tehát egyszerre kellett megfelelni a szigorú katonai előírásoknak és a „polgári kereskedelmi igényeknek”. Ráadásul a hadi és polgári termékfajták nagy száma változatlanul gondot okozott, ezen kívül továbbra is megmaradt a kettős tervezési rendszer: egy-egy termék gyártását fel kellett osztani a KGM „A” és „B” részlege között. A konklúzió mindezek után nem lehetett kétséges: „A megmaradó hadiiparnak ebből az átkapcsolásból előnye nem származik... a profilok tömörítése tekintetében sem következik be számottevő változás.”¹²¹

Október 15-én elkészült az OT és a KGM közös előterjesztése a KGM/B átszervezéséről. 13 vállalatot érintett a javaslat, amelyet december 17-én a HT jóvá is hagyott. A meg sem épült Ipari Segédanyaggyárat (VS üzem, Nógrádverőce) és Hajdúsági Gépgyárat (Debrecen) megszüntették. Az Ipari Vegyszergyárat (Budapest) átadták a „bánya- és energiaügyi miniszternek” (helyesen a Nehézipari Minisztériumnak). A Győri Szerszámgépgyárat (Győr), az Általános Mechanikai Gépgyárat (Székesfehérvár), a Sportárutertermelő Vállalatot (Esztergom), a Könnyűipari Szerszámgépgyárat (Székesfehérvár), a Közlekedési és Mérőműszerek Gyárat (Budapest), a Mosonmagyaróvári Fémfeldolgozó Vállalatot (Mosonmagyaróvár), a Világítástechnikai Vállalatot (Budapest), a Gyár- és Gépszerelő Vállalatot (Budapest), a Keményfémipari Vállalatot (Budaörs) és a Magyar Rézhengerműveket (Budapest) 1960. január 1-jei hatállyal áthelyezték a KGM/A felügyelete alá. A HT felszólította a kohó- és gépipari minisztert: „intézkedjék azon gépek, szerszámok, készülékek, műszaki dokumentációk átcsoportosítására a megmaradó hadiipari üzemekbe /a gazdaságosság és a termelés érdekeinek figyelembe vétele mellett/, amelyekre a hadiiparnak szüksége van.”¹²²

A következő esztendőben folyamatosan nőtt KGM/B katonai megrendeléseinek aránya: az 1958-as mélyponthoz képest (5%) 1960-ra megnégyszereződött (20%). Kádár János találon fogalmazta meg az PB 1961. március 21-i ülésén a szektor problémáját, amely miatt további szervezeti átalakításra volt szükség: „A hadiiparnak nálunk... az a problémája, hogy $\frac{3}{4}$ részben, sőt, nagyobb részben nem hadiipari termékeket termel.” Az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztályának 1961. március 16-i előterjesztése éppen ezen okból javasolta a hadiipari főhatóság önállóságának végleges felszámolását. Kolos Richárd miniszterhelyettes irányítása alatt dolgozott a „B”-részleg 2 iparigazgatósága, 5 központi osztálya – 27 termelő vállalattal, két kutató- és egy tervezőintézettel, és egy-egy kereskedelmi, illetve szolgáltatóvállalattal. Mindösszesen 56 ezer főt foglalkoztatott a szektor, és 130 főt tett ki az irányító hatóság létszáma. Az IKO szerint „a jelenlegi szervezet/vállalati és irányítási/ gátolja egyrészt a KGM/B üzemekben előállított polgári termé-

¹²¹ Hozzászólás az OT 01771/III.1959. sz. 1959. X. 7-én kelt „Javaslat a KGM/B területéről a polgári iparhoz átadandó üzemekre” című, a Honvédelmi Tanács elé terjesztendő jelentéstervezet[é]hez. D. n. MOL XIX-F-6-kb 79. d. A következő idézet ugyaninnen.

¹²² Előterjesztés a HT-hoz: Javaslat a KGM/B területéről a polgári iparhoz átadandó üzemekre. 1959. október 15., illetve a HT 1/117/1959. sz. határozata. 1. o. MOL XIX-A-98 3. d. 12. köt.

kek termelésének egységes műszaki fejlesztését, valamint azt is, hogy meglévő erőinket jobb hatásokkal összpontosíthatjuk a haditechnikai cikkek gyártására, a hazai honvédelemmel, nemzetközi kötelezettségeinkkel kapcsolatos igények teljes mértékű kielégítésére.” Hátrányosnak ítélték a részleg üzemei közötti specializáció hiányát: polgári és hadi híradástechnikai feladataik voltak a B/I. és B/II. igazgatóságok vállalatainak, ugyanakkor a KGM/A Híradástechnikai Iparigazgatóságnál is foglalkoztak katonai híradástechnikai fejlesztésekkel. A „B”-részleg polgári termelési profilja ráadásul túl széles volt, ami önmagában megnehezítette szakmai irányításukat.

Mindezek alapján az IKO javasolta PB-nek: 1962. január 1-jével a híradástechnikai és műszeripari termékek előállításával foglalkozó „B” üzemek, kutatóintézetek kerüljenek a KGM Híradástechnikai, illetve Műszeripari Iparigazgatóságához; a vegyipari tevékenységet folytató „B” üzemek pedig kerüljenek a Nehézipari Minisztérium illetékes ágazatához. A HM-mel való egyeztetésbe azonban hiba csúszott, így az MSZMP PB 21-én levette a napirendről a kérdést.¹²³

Április 19-én az MSZMP KB IKO gyakorlatilag változatlan formában terjesztette elő a korábbi jelentést. Az MSZMP PB április 25-i ülésén vita nélkül elfogadta a hadiipar – fentiekben részletezett – átszervezését.¹²⁴

A KGM-ben ezt követően bizottság alakult Bakonyi Sebestyén Endre, a miniszter első helyettese vezetésével az átszervezés részleteinek kidolgozására. Bakonyi 1961 augusztusában tette meg jelentését Csergő János miniszternek, és az alábbi intézkedésekre tett javaslatot. A KGM/B központi részlegeit szüntessék meg. Profiljuknak megfelelően egyes vállalatok a Híradástechnikai, illetve a Műszeripari Igazgatósághoz csatolandók, a megmaradó vállalatokból pedig egy új, Finommechanikai Igazgatóságot kell szervezni. A hadiipari termelés, fejlesztés és kapacitásellenőrzés központi szervének a megerősített Ipar-szervezési Főosztályt javasolták, amelyet a Honvédelmi Tanáccsal való kapcsolattartásra is kijelöltek. A Terv- és Termelési, a Munkaügyi, a Kereskedelmi, a Személyzeti és az Igazgatási Főosztályokat néhány fővel kívánták megerősíteni a megnövekedett feladatok miatt. Az Iparpolitikai Főosztálynak a távlati műszaki fejlesztés és a mozgósítási kapacitások kiépítése terén kívántak koordinációs feladatokat adni. Az átszervezés nyomán a KGM/B meglévő 128 fős állományából 9 főt a központi TŰK osztálynál kívántak meghagyni, 114 főt az új szervezetekben elhelyezni, így 5 fő létszám-megtakarítást tartottak elérhetőnek. A civil főosztályoknál megjelenő katonai feladatok titkosságát az átszervezési javaslat úgy látta biztosítottnak, ha csak az arra kijelölt néhány személy foglalkozik a hadiipar ügyeivel és a haditechnikai eszközöket gyártó vállalatokkal.¹²⁵

¹²³ Az MSZMP PB 1961. március 21-i ülésének jegyzőkönyve. Jelentés a hadiipari termelés helyzetéről és szervezetéről. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 226. ó. e. Idézetek helye: 11., 42. o.

¹²⁴ MSZMP PB 1961. április 25-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 229. ó. e. 2., 16–17., 32–33. o. Továbbá MSZMP PB IKO: Jelentés a hadiipari termelés helyzetéről és szervezetéről. 1961. április 19. Uo. 25–31. o.

¹²⁵ Jelentés Csergő János miniszter elvtárs részére. 1961. augusztus 17. MOL M-KS 288. f. 25. cs. 1961/11. ó. e. 188–192. o.

A hadiipar decentralizált irányítása

A Honvédelmi Tanács – a kohó- és gépipari miniszter előterjesztése alapján – 1961. november 30-án elrendelte a hadiipari termelés átszervezését és a KGM „B” részlegének megszüntetését. 1962. január 1-jével az addig a KGM/B-hez tartozó vállalatokat a következők szerint sorolták át:

A NIM fennhatósága alá kerül az Északmagyarországi Vegyiművek, a Nitrokémia Ipartelepek és a Bányagyutacsgyár;

A KGM Műszeripari Igazgatóságának fennhatósága alá kerül a Gamma Optikai Művek, a MOM, valamint az Optikai és Finommechanikai Kutatóintézet;

A KGM Híradástechnikai Igazgatóságának fennhatósága alá kerül a Finommechanikai Vállalat, a Mechanikai Laboratórium, a Villamossági Televízió- és Rádiógyár, valamint a Távközlési Kutató Intézet.

A következő vállalatokkal alakult meg a Finommechanikai Iparigazgatóság: Gödöllői Gépgyár, Autó- és Traktoralkatrészgyár (ATRA), Danuvia Szerszámgyár, Központi Szerszámgyár, Lámpagyár, Nehézszerszámgyár, Pestvidéki Gépgyár, Szerszám- és Készülékgyár, Alumíniumgyár, Fémfeldolgozó Vállalat, Fémnyomó- és Lemezárugyár, Finomszerelvénygyár, Hajdúsági Iparművek, Ipari Műszergyár, Könnyűgépgyár, Mechanikai Művek, Műszaki Művek, Mátravidéki Fémművek, Prés- és Kovácsoltárugyár, Gépipari Elektromos Karbantartó Vállalat, Középgépipari Készletező Vállalat, Általános Géptervező Iroda. A KGM/B addigi 59 450 munkavállalójából a NIM-hez került 6 856 fő, a Műszeripari Igazgatósághoz 7 374 fő, a Híradástechnikai Igazgatósághoz 10 681, a Finommechanikai Igazgatósághoz pedig 34 539 fő. A feladatok átcsoportosítását a fentiekben már ismertetett módon rendelte el a HT. Az átszervezés révén az előterjesztő szerint „Az eddiginél nagyobb mértékben lesz biztosítva a KGM gépgyártásának egységes irányítása, termelésének megszervezése, iparpolitikai, fejlesztési, nemzetközi együttműködési viszonylatban. Erősödik és eredményesebb lesz a honvédelemmel kapcsolatos feladatok, [a] hadiipari termelés irányítása és ellenőrzése. Az eddiginél legalább egyforma színvonalon lesz biztosítva [sic] a honvédelemmel kapcsolatos adatok és anyagok titkossága.”¹²⁶ A HT-határozat alapján december 9-én Bakonyi Sebestyén Endre KGM-miniszterhelyettes kiadta az átszervezési utasítást.¹²⁷

A Nehézipari Minisztériumban a mozgósítási ügyekért felelős Iparszervezési Önálló Osztály a megnövekedett feladatok ellátása érdekében 1961. januárjában 5 fős létszám bővítésre kapott keretet. Az átszervezések nyomán 1962. március 24-én Zempléni Pál osztályvezető javasolta az iparszervezés főosztállyá alakítását, amelyet a miniszter azonnal hatállyal jóvá is hagyott.¹²⁸

Az 1962. január 1-jével a KGM-től a NIM-nek átadott három vállalat a Székér Gyula irányította Vegyipari Ágazathoz került, ahol egy ötfős Általános Vegyipari Osztályt állítottak fel. Az osztály – a beruházási, rendészeti, légoltalmi, illetve anyag- és áruforgal-

¹²⁶ A HT 3/131/1961. sz. határozata. 1961. november 30. HL HB iratok 1. d., az előterjesztést lásd: MOL XIX-A-98 83. d. 49. Idézet ugyaninnen 4. o.

¹²⁷ Miniszteri utasítás a KGM/B átszervezésének végrehajtásáról. 1961. december 9. MOL XIX-F-6-dd 8. d.

¹²⁸ Feljegyzés. 1962. március 26. MOL XIX-F-17-s TÜK 6. d.

mi ügyek kivételével – teljes önállósággal intézte ügyeit. Szekér Gyula áprilisi jelentése szerint a hadivegyipari vállalatok távlati terveinek kidolgozása könnyebbé vált az átszervezéssel, a minisztériumközivé vált kooperáció viszont nehezkesebb lett. A miniszterhelyettes összesen hatfős további létszám bővítést tartott szükségesnek a hadiipari feladatok maradéktalan ellátására.¹²⁹ A bővítés végrehajtásáról nincsen információnk. A Gazdasági Bizottság 1963. április 24-én hagyta jóvá a NIM új szervezetét – megszüntetve az iparirányítás kétlépcsős rendszerét. Így megszűntek a különféle vegyipari főosztályok, az Ipar-szervezési Főosztály viszont változatlanul a miniszter első helyettesének irányítása alatt dolgozott.¹³⁰

A kohó- és gépipart különösen érintette az általános vállalati átszervezési intézkedés-sorozat, amely a középirányító szint csökkentését célozta.¹³¹ A kohó- és gépipari miniszter 1963. április 17-i nyújtotta be a KGM új szervezetére vonatkozó előterjesztését a Gazdasági Bizottsághoz. A gépipari műszaki fejlesztés ütemének gyorsítására és az operatív irányító tevékenység túltengésére hivatkozva Horgos Gyula további átszervezéseket tartott szükségesnek. Január 1-jétől a korábbi 14 vállalat és 10 iparigazgatóság irányítása helyett 30 iparvállalatot, 5 igazgatóságot és 2 trösztöt kellett irányítania a KGM-nek. A „komplex feladatmeghatározást és az elemzést előtérbe helyezve” a minisztérium munkájában számos főosztály átszervezését javasolta Horgos. A GB április 27-én 10.150/1963. sz. határozatával elfogadta a KGM átszervezését, és felszólította a minisztert, hogy az 1964. január 1-je után is fennmaradó igazgatóságok alá tartozó gazdasági egységek esetében az év végéig terjesszen elő javaslatot azok irányítására.¹³²

A haditechnikai vállalatok közül az átszervezés a következőket érintette: a Finommechanikai Igazgatóságon a diósgyőri üzemeket összevonták – a Könnyűgépgyárból, a Nehézszerzőgépgyárból és a DIMÁVAG-ból megalakult a Diósgyőri Gépgyár (DIGÉP), a Gödöllői Gépgyár átkerült az Autóipari Igazgatósághoz, az ATRA-t pedig a Hajtómű- és Felvonógyárhoz csatolták.¹³³

1963. május 30-án a Honvédelmi Bizottságban a kiemelt haditechnikai cikkek első negyedévi KGM termelését értékelve ismételten felmerültek a szervezeti kérdések. Horgos Gyula miniszter egyrészt beszámolt a zajló vállalati átszervezésekről (vállalati összevonások és trösztösítések), másfelől továbbra is az egységes irányítás fontosságát hangsúlyozta. Sőt, leszögezte: „nem tartja helyesnek, hogy a hadiipar irányítására külön KGM/B kerüljön létrehozásra.” Jávör Ervin ezredes, az OT katonai elnökhelyettese viszont jelentés készítését tartotta szükségesnek a NIM-ben és a KGM-ben zajló újabb átszervezések kapcsán. Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter pedig azt hangsúlyozta hozzászólásában, hogy a KGM-ben a hadiiparnak egyetlen személy legyen a felelős. A napirend kapcsán hozott határozatában a HB előírta, hogy a kohó- és gépipari, illetve a

¹²⁹ Jelentés a hadivegyipari vállalatok helyzetéről. 1962. április 12. MOL XIX-F-17-j-2 TÜK 14. d.

¹³⁰ Boreczky 1993. 369–370. o.

¹³¹ Az átszervezési hullámot a Szovjetunióban zajló átalakítások generálták, ott 1957-től megszüntették az ágazati minisztériumokat. Magyarországon ugyan felvetődött, de nem vágta bele az ágazati irányítás felszámolásába, ellenben nagyszabású centralizációba fogtak – 1959 és 1962 között tömegesen vontak össze hasonló profilú vállalatokat. Lásd: Honvári 2006. 350–351. o.

¹³² Előterjesztés a GB-hoz a KGM szervezetéről, illetve a GB 10.150/1963. sz. határozata. MOL XIX-A-39-b 187. d.

¹³³ Jelentés[tervezet] a HB részére. 1963. július. MOL XIX-F-6-hb 11. d.

nehézipari miniszter készítsen jelentést a hadiipari termelés egységes irányításának megszervezéséről.¹³⁴

A KGM-en belül is újra és újra felvetődtek a hadiipar egységes irányításának hiányából adódó problémák. 1963 júniusában a miniszteri értekezleten a haditermelés beruházásai kapcsán a KGM Beruházási Irodája nehezményezte, hogy a hadiipart irányító „egységes szervezettel a KGM jelenleg nem rendelkezik, mivel [sem] az Iparpolitikai Főosztály, [sem] az Iparszervezési Főosztály, sem a Finommechanikai Igazgatóság nem fogja át az egész területet a gyártó vállalatok egységes fejlesztése és kiépítése szempontjából, s a Tervhivatallal való kapcsolatoknál is kettősség áll fenn.” A miniszteri értekezlet a hatáskörök tisztázása érdekében a következő határozatot hozta június 18-án: „A hadfelszerelési termékek előállítására vonatkozó beruházások egységes és a KGM egész tervébe való beillesztése érdekében e beruházási célok kiadása az Iparpolitikai Főosztály feladata. A Iparpolitikai Főosztály a beruházási célok kiadását az Iparszervezési Főosztály által összeállított igények alapján végezze, mindenkor figyelemmel a létrehozandó kapacitás polgári profiljára. A szóban forgó beruházások lebonyolítását az egyéb beruházásokhoz hasonlóan a Beruházási Iroda látja el, a szigorúan titkos jelleg biztosítása mellett.”¹³⁵

Egy hónappal később a miniszteri értekezlet két vonatkozásban foglalkozott a hadiiparral: egyrészt a miniszterhelyettesi apparátus és a főosztályok szervezeti és működési szabályzata, illetve a HB-hez benyújtandó jelentéstervezet kapcsán. Utóbbi – a GB-határozat szellemében – a minisztérium elvi főosztályainak szerepét kívánta megerősíteni: az addig az Iparszervezési Főosztály által koncentráltan végzett mozgósítási tervezési és felkészítési feladatokat is szét kívánta osztani a társfőosztályok között, hogy azok teljes körűen foglalkozzanak a polgári és haditechnikai feladatokkal. Az ügyrend pedig ezt az alapelvet adaptálva határozta meg minden egyes minisztériumi részleg hadiipari termelési feladatait. Ezt a decentralizált megoldást azonban mind a tervhivatal, mind a HB Titkársága egyértelműen ellenezte. Tóth Károly, a HB titkára július 19-i véleményében kifejtette: „indokolt, és a baráti államok tapasztalatai is ezt igazolják, hogy a hadiipar termelési, műszaki fejlesztési és országmozgósítási feladatok végrehajtásában a vezetés egysége, központosítása tárcaszinten biztosítva legyen. Ez úgy látszik leginkább biztosítottnak, ha egy főosztály látja el” a haditechnikai feladatok komplex összefogását, irányítását és ellenőrzését.¹³⁶

A KGM vezetése a bírálatok hatására meghátrált, és végül egyetlen főosztályt jelölt ki a haditechnikai koordinációs feladatokra. Az augusztus 14-én benyújtott HB-előterjesztésben a KGM megkísérelt egyensúlyt találni a GB és a HB elvárásai között: „Az éves népgazdasági tervek keretében folyó haditechnikai feladatokat a Minisztérium Terv- és Munkaügyi Főosztálya fogja össze, és tartja a kapcsolatot az érdekelt külső szervekkel,

¹³⁴ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1963. május 30-án megtartott 149. üléséről HL HB iratok 1. d. 4. o. Továbbá a HB 6/149/1963. sz. határozata. Uo.

¹³⁵ A KGM 1963. június 18-i miniszteri értekezletének jegyzőkönyve, illetve A volt KGM/B II. ötéves beruházási tervének értékelése – előterjesztés. MOL XIX-F-6-hb 10. d.

¹³⁶ A KGM 1963. július 27-i miniszteri értekezletének jegyzőkönyve, illetve A KGM ügyrendje és szervezeti-működési szabályzata a hadiipari termelés, műszaki fejlesztés irányítására és mozgósítási tervezési, felkészítési feladatainak végrehajtására. 1963. július 24.; Jelentés[tervezet] a HB részére – A KGM hadiipari termelési, műszaki fejlesztési és mozgósítás tervezési, felkészítési feladatai irányításának megszervezése. MOL XIX-F-6-hb 11. d.

a tárca mozgósítási szerve pedig az ellenőrzést látja el. A hadiipari termelés irányítását a mellékelt ügyrendben rögzített feladatok végrehajtását a szigorúan titkos elv mindenkori biztosítása mellett kell elvégezni... Az elvi főosztályok a hatáskörükben végzett polgári jellegű munkák, haditechnikai feladatok és az ipari szakterületeinek, valamint kapacitásainak ismeretében a mozgósítási feladatok szakszerű elvégzését hatékonyan tudják biztosítani... A mozgósítási feladatokat a Miniszter fogja össze és osztja meg a komplex terveket kidolgozó szakfőosztályok között a tárca mozgósítási szervének javaslata alapján. A Minisztériumra háruló mozgósítási feladatokat a tárca mozgósítási szerve koordinálja, egyben ellenőrzi végrehajtásukat az érintett szakfőosztályokon.” A HB augusztus 22-én elfogadta ezt a vegyes megoldást.¹³⁷

Még ugyanezen a napon Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszter kiadta a – módosított – hadiipari ügyrendet. A miniszter szeptember 11-i levelében elrendelte, hogy az elvi főosztályok október 1-jétől az új ügyrend szerint járjanak el.

Az ügyrend szerint a kohó- és gépipari miniszter első helyettese fogja össze a KGM haditechnikai termelésének, műszaki fejlesztésének végrehajtásával kapcsolatos miniszteri munkát, valamint a mozgósítással kapcsolatos tervezési feladatok végrehajtását. Az együttműködési ügyek miniszterhelyettese összefogja a nemzetközi hadiipari együttműködési ügyeket. Az Iparszervezési Főosztály ellenőrzi a tárca funkcionális szerveinél, iparigazgatóságainál és vállalatainál a haditechnikai termelést, a távlati haditechnikai tervezést, valamint mozgósítási és légoltalmi feladatok végrehajtását. Részt vesz a Terv- és Munkaügyi Főosztály tárcán kívüli tárgyalásain. Ellenőrzi a HB-határozatok végrehajtását. A Terv- és Munkaügyi Főosztály – az illetékes szakfőosztályok bevonásával – kidolgozza a haditechnikai és mozgósítási tervjavaslatot, összefogja a haditechnikai feladatokat, közvetlenül tartja a kapcsolatot a külső szervekkel (OT, HM, BM, HB). A Termelési és Kooperációs Főosztály a tervben megszabott haditechnikai termelési feladatok végrehajtását biztosítja. A Kereskedelmi Főosztály biztosítja a hadiipari termelés importszükségletét és a tárcák közötti kooperáció megszervezését. A Gazdasági- és Ellenőrzési Főosztály negyedévenként beszámolót készít az éves haditechnikai terv végrehajtásának állásáról. A Műszaki Főosztály felel a haditechnikai műszaki fejlesztésért. A Távlati Fejlesztési Főosztály kidolgozza a távlati haditechnikai termelési és műszaki fejlesztési tervet, és beépíti azt a tárca távlati népgazdasági tervébe. A Beruházási Iroda biztosítja a haditechnikai beruházások és felújítások végrehajtását. A Gépipari Nemzetközi Együttműködési Főosztály biztosítja a nemzetközi tapasztalat átvétel éves tervének végrehajtását. Az Igazgatási Főosztály biztosítja a honvédelmi jellegű gyártmánydokumentációk diszponálását, tárolását, nyilvántartását.¹³⁸

A HB 6/149/1963. sz. határozata alapján – a KGM-mel párhuzamosan – a Nehézipari Minisztérium is felülvizsgálta a területén folyó hadiipari termelés irányításának módját. A NIM az átszervezések előtt kifejezetten nem foglalkozott haditechnika előállításával,

¹³⁷ Jelentés a HB részére – A KGM hadiipari termelési, műszaki fejlesztési és mozgósítási felkészülési feladatai irányításának megszervezése. 1963. augusztus 14. MOL XIX-F-6-v 142. d. 4–5. o.; A HB 9/152/1963. sz. határozata. HL HB iratok 1. d.

¹³⁸ A KGM ügyrendje és szervezeti-működési szabályzata a hadiipari termelés, műszaki fejlesztés irányítására és mozgósítástervezési, felkészülési feladatainak végrehajtására. 1963. augusztus 22. MOL XIX-F-6-v 142. d.

ugyanakkor 1961–1962-ben a tárca főosztályain, a trösztöknél, a vállalatoknál és kutató-intézeteknél mozgósítási szervezetek alakultak, tevékenységüket a minisztérium Iparszervezési Főosztálya fogta össze és irányította. Működésüket az „M” szervek működési és ügyviteli szabályzata című utasítás szabályozta. A főosztály és Lévárdi Ferenc miniszter úgy ítélte meg, hogy a hadivegyipar átszervezését követően a rendszer alkalmas a mozgósítási feladatok ellátására mellett a haditechnikai termelés egységes irányítására is. Tehát a haditechnikai ügyeket a meglévő (nem függetlenített) „M”-szervezeten keresztül kívánta irányítani a minisztérium, a hadivegyipar irányítását pedig továbbra is az Iparszervezési Főosztályon keresztül kívánta ellátni. Augusztus 9-én elkészült az erre vonatkozó HB-előterjesztés, az Iparszervezési Főosztály vezetője 18-án azt meg is küldte a HB Titkárságának.¹³⁹ Az előterjesztést azonban 22-i ülésén nem vette napirendre a Honvédelmi Bizottság, vélhetően azért, mert – a KGM-mel ellentétben – nem volt szükség változtatásra.

A hallgatóságos jóváhagyást követően 1963. október 15-én Szekér Gyula, a nehézipari miniszter első helyettese utasításban rendelkezett az Iparszervezési Főosztály hatókörébe tartozó feladatokról és hatáskörökről a középírányító szervek és országos vállalatok irányában. Indoklása szerint az ágazati rendszerről az egységes elvi irányításra való áttérés nyomán a középírányító szerveknek (mint például a Magyar Alumíniumipari Tröszt, a Vegyipari vagy a Gyógyszeripari Tröszt) foglalkozniuk kell a mozgósítási, haditechnikai, légtalmi, rendészeti, iparőrségi, tűzrendészeti, katonai térképezési stb. ügyekkel is – az Iparszervezési Főosztály elvi irányítása mellett. Az utasítás mindezek alapján részletesen rögzítette a feladatokat.¹⁴⁰

1964 elején elkészült az Iparszervezési Főosztály részletes ügyrendje is, amelyet március 7-én terjesztett fel Zemléni Pál főosztályvezető Szekér Gyulának. Az ügyrend szerint a főosztályon belül a következő részlegek működtek: „M” Szervezési Osztály, Légtalmi Osztály, Rendészeti és Iparőrségi Csoport, Üzem- és Tűzrendészeti Csoport.¹⁴¹

A KGM-ben – a minisztérium szervezeti átalakulásával párhuzamosan – 1963 folyamán folytatódott a vállalatok és igazgatóságok átszervezése. Több vállalatot elcsatoltak a Finommechanikai Igazgatóságtól: az újonnan alakult DIGÉP, valamint a Danuvia Szerszámgépgyár és a Központi Szerszámgépgyár Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyár néven egyesítve a Szerszámgép Ágazathoz, a Szerszám- és Készülékgyár az Egyesült Izzóhoz csatolva a Híradástechnikai Ágazathoz, az ATRA a Hajtómű- és Felvonógyárba olvasztva a Jármű Ágazathoz, a Gödöllői Gépgyár az Autó- és Traktor Ágazathoz, a Műszaki Művek pedig a Műszeripari Ágazathoz került. A Finommechanikai Igazgatóságnál maradó fegyver- és lőszergyártó vállalatokkal, valamint hadiipari javítóbázisokkal kapcsolatban voltak olyan elképzelések, hogy – a civil területen véghezvitt vállalat-összevonásokhoz, trösztösítéshez hasonlóan – a tűzérési, illetve a gyalogsági lőszergyártást egy-egy nagyvállalattá szervezzék. További vizsgálatok után viszont a Finommechanikai Igazgatóság elállt a tervtől a következő megfontolásból: az azonos, vagy közel azo-

¹³⁹ Előterjesztés a Honvédelmi Bizottsághoz – A NIM területén folyó haditechnikai termelés egységes irányításának megszervezése. 1963. augusztus 9., illetve Zemléni Pál főosztályvezető levele Tóth Károly HB titkárságvezetőhöz. 1963. augusztus 18. MOL XIX-F-17-s TÜK 11. d.

¹⁴⁰ Az Iparszervezési Főosztály hatáskörébe tartozó feladatok, hatáskörök rendezése. 1963. október 15. MOL XIX-F-17-s TÜK 11. d.

¹⁴¹ NIM Iparszervezési Főosztály részletes ügyrendje. 1964. március 7. MOL XIX-F-17-bb TÜK I-II. 85. d.

nos profilú gyárak stratégiai okokból esnek egymástól távol (mint például a veszprémi Fémművegyártó Vállalat és a siroki Mátravidéki Fémművek); a védelmi okokból vidéken szétszórta telepített hadiüzemek önálló vezetését megnehezítenék az összevonások; az igazgatóságához tartozó vállalatoknál elkerülhetetlen a polgári profilok végleges rendezése, homogenizálása és egyes újabb profilok bevitele és koncentrációja. A Finommechanikai Igazgatóság ezért mindössze három szervezeti változást javasolt: a budaörsi Prés- és Kovácsoltárugyár, illetve az Angyalföldi Vasszerelvénygyár összevonását Ipari Szerelvény- és Gépgyár néven, a jászberényi Fémnyomó- és Lemezárugyár és a budapesti Hűtőgépgyár összevonását az utóbbi nevét megtartva, továbbá az ikladi Ipari Műszergyár és a budapesti Autóvillamossági Gyár összevonását Finommechanikai és Villamossági Vállalat néven. A javaslat indoklása szerint „a Finommechanikai Iparág átszervezése a fenti javaslatok végrehajtásával befejezést nyer, és a futó, mintegy 20%-ot képviselő homogén hadiipari termelése mellett a polgári termelése is nagymértékben koncentrációba és homogenizációba kerül.”¹⁴²

Az igazgatóság véleményét elfogadva Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszter 1963. október 21-i előterjesztésében az említett három vállalati összevonást javasolta a Gazdasági Bizottságnak.¹⁴³ A GB 1963. november 9-i, 10.253/1963. sz. határozatával a hátról kettőt fogadott el: Ipari Szerelvény- és Gépgyár és a Hűtőgépgyár létrehozását 1964. január 1-jei hatállyal.¹⁴⁴ Ezekkel a vállalati integrációkkal közel öt éves huzavona és két év folyamatos átszervezés után stabilizálódott a magyar hadiipar helyzete és szervezete.

A KGM új, egységes szervezeti és működési szabályzata 1964. április 1-jével lépett hatályba.¹⁴⁵

A hadiipar irányítása az új gazdasági mechanizmusban

A haditechnikai termelés irányításában történt néhány további változás az 1960-as évek közepén. A KGM-ben 1967-re csak a következő vállalatok tartoztak a Finommechanikai Igazgatóságához: Alumíniumgyár, Általános Géptervező Iroda, Fémművegyártó Vállalat, Finomszerelvénygyár, Hűtőgépgyár, FÉG Fegyver- és Gázkészülékgyár, Ipari Műszergyár, Mechanikai Művek, Mátravidéki Fémművek, Pestvidéki Gépgyár.¹⁴⁶ A NIM Iparszervezési Főosztálya 1967-ben a következő részlegekből állt: Szervezési Osztály (hat fő), Polgári Védelmi Osztály (három fő), Rendészeti, Tűzrendészeti Csoport (két fő), valamint főosztályvezető és titkárnője, összesen 13 fő létszámmal.¹⁴⁷

A gazdaság elégtelen teljesítménye, a növekedés megtorpanása és a fokozódó irányítási nehézségek 1965–66-ban arra sarkallták a párt- és gazdasági vezetést, hogy felülvizsgálják a tervutasításos rendszer működését, és egy indirekt gazdaságirányítási modell

¹⁴² KGM Finommechanikai Igazgatóság: Előterjesztés [a KGM] miniszteri értekezlet részére – A Finommechanikai Igazgatóságához tartozó vállalatok átszervezése. 1963. szeptember 19. MOL M-KS 288. f. 25. cs. 1963/49. ő. e. 198. o.

¹⁴³ Előterjesztés a Gazdasági Bizottság részére – Vállalati összevonások a KGM Finommechanikai Igazgatóság területén. 1963. október 21. Uo. 234–239. o.

¹⁴⁴ MOL XIX-A-39-b 192. d.

¹⁴⁵ Boreczky 1993. 232. o.

¹⁴⁶ Előterjesztés a HB részére – A KGM honvédelmi feladatainak ellátása az új gazdasági mechanizmusban. 1967. június 23. MOL XIX-A-98 91. d. 106. 8. o.

¹⁴⁷ [NIM] Iparszervezési Főosztály feladatai. D. n. MOL XIX-F-17-s 25. d.

felé mozduljanak el.¹⁴⁸ A haderő ellátásában ugyan mindenképpen fenn kívánták tartani az utasításos rendszert, de a nagyobb önállóságot nyerő és nyereségérdekeltebbé váló vállalatok számára jelentős terhet jelentett a haditechnikai kapacitások fenntartása.¹⁴⁹ A hadiipari vállalatoknak nyújtandó állami támogatások és a szabályozók kidolgozása mellett a meglévő szervezeti kereteket is ismételten felülvizsgálták. Már 1966 őszén javaslatot készített a KGM Terv- és Munkaügyi Főosztálya a haditechnikai és mozgósítási tervezés új metodikájáról,¹⁵⁰ illetve az Iparszervezési Főosztály a honvédelmi feladatokról az új mechanizmusban. Utóbbi felhívta a figyelmet arra, hogy az esetleges szervezeti intézkedésekkel a konkrét feladatok meghatározása után kell foglalkozni.¹⁵¹

Az OT Általános Szervezési Főosztálya előterjesztése alapján 1967. május 11-én a Honvédelmi Bizottság elfogadta a fegyveres erők és testületek anyagi-technikai ellátásának, valamint a hadiipar tervezésének és gazdálkodásának általános alapelveit.¹⁵² A hadiiparra vonatkozó szervezeti kérdések ezt követően kerültek csak napirendre. Egyelőre nem tudni, mikor és miért merült fel újra a hadiipar irányításának koncentrációja. 1967. június 21-i levelében Csémi Károly altábornagy, vezérkari főnök, a honvédelmi miniszter első helyettese arról biztosította Horgos Gyula kohó- és gépipari minisztert: „számunkra rendkívül megnyugtató az az elgondolás, hogy a béke és »M« időszak honvédelmi ipari feladatai egy szervnél összpontosulnak.”¹⁵³

A KGM június 23-án véglegesítette előterjesztését a honvédelmi feladatok ellátásának rendjéről, és ebben lényeges változtatásokat javasolt. Az eddigi munkamegosztás szerint a funkcionális főosztályok mindegyike egyidejűleg foglalkozott a polgári és honvédelmi feladatokkal; a középírányító szervek (trösztök, iparigazgatóságok) végezték egy-egy terület operatív irányítását, az Iparszervezési Főosztály pedig a mozgósítási és polgári védelmi feladatokért felelt. Az új mechanizmusban a kohó- és gépipar honvédelmi területének koordinálására egy hadiipari főosztályt kívántak szervezni, fedőnéven Általános Szervezési Főosztályt. Az új főosztály a honvédelmi jellegű feladatok tervezési, termelési, koordináló és ellenőrző szerve. Ennek érdekében a főosztály: a miniszter nevében tartja a kapcsolatot a társ- és felettes szervekkel, elkészíti a tárca HB-előterjesztéseit; meghatározza az ágazathoz tartozó vállalatok hadiipari termelési, kooperációs és mozgósítási feladatait; a minisztériumi főosztályokon biztosítja az „M”-tervek összhangját az „M”-kapacitásokkal, meghagyásokkal, kitelepítésekkel, a polgári védelmi munkával.

A Gazdasági Bizottság 23/1967. sz. határozatában rendezte a KGM többi középírányító szervének kérdését, a Finommechanikai Igazgatóság fenntartásának kérdését viszont a Honvédelmi Bizottságra bízta. A KGM az igazgatóság megtartását a következőkkel indokolta: vállalatai veszélyes robbanóanyagokkal dolgoznak, ezért a terület maximális elkülönítéséről gondoskodni kell; területén a hadiipari gyártásban olyan mélyreható ko-

¹⁴⁸ A reformról lásd: *Honvári* 2006. 413–426. o.

¹⁴⁹ A reform hadiiparra való adaptálásáról és hatásáról lásd: *Germuska Pál*: A haditechnikai termelés és az új gazdasági mechanizmus. In: *Rainer M. János* (szerk.): „Hatvanas évek Magyarországon”. Budapest, 2004. 126–160. o.

¹⁵⁰ Javaslat a haditechnikai és „M” tervezési rendszerre az új mechanizmusban. D. n. MOL XIX-F-6-ra 45. d.

¹⁵¹ Feljegyzés Kovács István elvtársnak, a miniszter első helyettesének – Honvédelmi jellegű feladatok az új gazdasági mechanizmusban. 1966. szeptember 26. Uo.

¹⁵² A HB 13/187/1967. sz. határozata. 1967. május 11. MOL XIX-A-16-aa 112. d.

¹⁵³ Csémi Károly altábornagy levele Horgos Gyulához. 1967. június 21. HL MN 1967/T 102/05/536.

operációs összefüggés van, amelynek koordinálására csak egy vállalaton felüli irányító szervezet képes. A lőszer, fegyver és robbanóanyag-technikával foglalkozó finommechanikai vállalatoknál haditechnikai gyártmányaik és kapacitásaik lényegesen eltérőek civil profiljuktól. A haditechnikai kapacitások megőrzése, a folyó gyártás különleges jellege operatív felügyeletet igényel, amelyet nem célszerű a minisztérium apparátusában ellátni.

A Finommechanikai Igazgatóság feladata: az éves termelési és „M”-tervek meghatározása; a kooperációs munka operatív irányítása; a műszaki fejlesztés koordinálása; a távlati fejlesztési tervek és beruházási kérdések intézése; pénzügyekben (hidegtartalékok fenntartása, dotációk elosztása) és árügyekben együttműködik a tárca funkcionális főosztályaival; ellenőrzi a vállalatok tevékenységét. Az igazgatóság kizárólag a hozzá tartozó vállalatok haditechnikai termeléséért felel, polgári vonalon viszont megkapják „mindazon önállóságot és jogot, amelyet a gazdasági reform bármelyik más vállalatnak biztosít”. A KGM ezért vállalati összevonások nélkül meg kívánta tartani az igazgatóságot, új fedőnéven – Technikai Felügyelőség. Létszáma a meglévő 60 főről 30–35 főre csökkentendő azzal, hogy azok illetményét továbbra is a vállalatok kontójára biztosítják. A következő vállalatokat sorolták továbbra is az igazgatósághoz: Alumíniumgyár, Általános Géptervező Iroda, Fémmfeldolgozó Vállalat, Finomszerelvénygyár, Hűtőgépgyár, FÉG Fegyver- és Gázkészülékgyár, Ipari Műszergyár, Mechanikai Művek, Mátravidéki Fémművek, Pestvidéki Gépgyár.

Az Országos Tervhivatal – meglehetősen szokatlan módon – a tárcaközi egyeztetést követően is fenntartotta különvéleményét: a haditechnikai ágazattal kapcsolatos minden minisztériumi tevékenységet (az árképzés kivételével) a hadiipari főosztályon kívánt (volna) összpontosítani; továbbá ragaszkodott az önálló mozgósítási szervezet fenntartásához (azaz az Iparszervezési Főosztály megtartásához). Horgos az előterjesztésben változatlanul fenntartotta álláspontját arra hivatkozva, hogy a tárca a funkcionális főosztályok útján is mindenkor eleget tett haditechnikai kötelezettségeinek, a mozgósítási ügyekkel pedig ezután is külön részleg foglalkozik az új főosztály szervezetében.¹⁵⁴

A Honvédelmi Bizottság június 30-i ülésén is vita bontakozott ki a kérdésben. Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszter kifejtette: „Az OT véleményét, mely a KGM/B visszaállítását célozza, elfogadhatatlannak tartja. A KGM/B megszűnte óta eltelt idő bebizonyította, hogy a haditechnika fejlesztésével és gyártásával kapcsolatos feladatok funkcionális főosztályokra való bontása teljes mértékben biztosítja a haditechnikai termelést. Az Általános Szervezési Főosztály létrehozásával a társtárcákkal csak egy főosztály fog kapcsolatot tartani.” Jávor Ervin vezérőrnagy, az OT elnökhelyettese megerősítette, hogy javaslatuk nem bizalmatlanságból ered, hanem azt szeretnék elérni, hogy csak egy főosztállyal kelljen kapcsolatot tartani a KGM-ben. Csémi Károly altábornagy, vezérkari főnök Horgost erősítette: „az utolsó 3 év gyakorlata azt bizonyította, hogy a KGM a HM-mel szembeni kötelezettségét tervszerűen teljesítette. Az előterjesztésben javasolt szervezeti forma mellett is biztosítottnak látja a honvédség haditechnikai igényeinek kielégítését”, ezért támogatta a javaslat elfogadását. A PM-et képviselő Kardos Géza ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy egy a vállalatok által fenntartott középírányító szervre nincsen szükség. A HB végül azzal a módosítással fogadta el a KGM előterjesztését (5/188/1967.

¹⁵⁴ Előterjesztés a HB részére – A KGM honvédelmi feladatainak ellátása az új gazdasági mechanizmusban. 1967. június 23. MOL XIX-A-98 91. d. 106.

számon), hogy a Technikai Felügyelőség osztályként beépül az Általános Szervezési Főosztály szervezetébe.¹⁵⁵

Következő napirendi pontként foglalkozott a HB a Nehézipari Minisztérium haditechnikai szervezetével. A NIM 28-án benyújtott előterjesztése szerint Lévárdi Ferenc miniszter három haditechnikában érintett részleget kívánt összevonni az új szervezetben: az Iparszervezési Főosztályt, az Uránipari Titkárságot és a TÜK-öt. Az új Iparszervezési Főosztály hatáskörébe a következő feladatokat sorolta: mozgósítási ügyek, haditechnikai, polgári védelmi és uránipari feladatok. A HB vita nélkül, 6/188/1967. sz. határozatával elfogadta a NIM új központi szervezeti egységének felállítását.¹⁵⁶

A NIM a határozat alapján 21 fős létszámkeretet biztosított (az addigi 13 helyett) a kibővített Iparszervezési Főosztálynak. A főosztály Szervezési Osztályra (haditechnikai és mozgósítási ügyek), Uránipari Osztályra, Polgári Védelmi Osztályra és Rendészet-tűzrendészet-TÜK Csoportra tagolódott.¹⁵⁷ A NIM 1967. november 4-én közzétett új szervezeti és működési szabályzata az át nem alakítandó szervezeti egységek között sorolta fel az Iparszervezési Főosztályt.¹⁵⁸

A KGM miniszteri értekezlete 1967. szeptember 18-án foglalkozott az újonnan felállítandó Általános Szervezési Főosztály feladataival. A haditechnikai vállalatok többségét addig felügyelő Finommechanikai Igazgatóságot és az Iparszervezési Főosztályt is megszüntették. Előbbi 59 munkatársából 20 fő, utóbbinak 19 dolgozójából 12 fő került az új hadiipari főosztályhoz. A miniszteri értekezlet elfogadta az Általános Szervezési Főosztály szervezeti felépítését is, a következők szerint: Titkárság, Polgári Védelmi Osztály, Szervezési és Ellenőrzési Osztály, Terv Osztály, Termelésfelügyeleti, Kooperáció- és Anyagosztály, Technikai Felügyelőség, Üzemrendészeti Osztály.¹⁵⁹ A KGM 1968. február 24-én közzétett új szervezeti és működési szabályzata immár megnevezte az Általános Szervezési Főosztályt is.¹⁶⁰

A reform nyomán előtérbe kerülő gazdaságossági követelmények kényszerítették ki a harcjármű-javítás átszervezését. Még 1967 folyamán a Gödöllői Gépgyárat a Vörös Csillag Traktorgyárhoz csatolták. A többi szocialista országból származó olcsóbb mezőgazdasági erőgépek importja miatt a traktorgyár 1969-re mind nehezebb helyzetbe került, és a Gödöllői Gyáregység pedig már bele sem kezdett a dömpergyártásba, mert a munkagép önköltségi árát sem fedezte volna a Szovjetunió által elfogadhatónak tartott exportár. A Gazdasági Bizottság ezért elrendelte a traktorgyár helyzetének és profiljának felülvizsgálatát. Az e célra alakult tárcaközi bizottság jelentése alapján a kohó- és gépipari miniszter 1969 decemberében nyújtotta be javaslatát a GB-hez. A HM a tárgyalások során már jelezte, hogy a korábbi évekkel szemben jelentősen növelni kívánja javítási megrendeléseit Gödöllőn. Mivel a katonai megrendelésekkel a gyáregység kapacitásainak 70–80%-át le kívánták kötni, a HM javasolta önálló vállalatként újjászervezni, az MN Páncélos- és

¹⁵⁵ Jegyzőkönyv a HB 1967. június 30-án megtartott 188. üléséről. HL HB iratok 3. d. 2–4. o.

¹⁵⁶ Előterjesztés a HB-hoz – A NIM honvédelmi jellegű feladatainak ellátása az új gazdaságirányítási rendszerben. MOL XIX-A-98 91. d. 106. 4. o., valamint a HB 6/188/1967. sz. határozata. MOL XIX-A-16-aa 113. d.

¹⁵⁷ [NIM] Iparszervezési Főosztály feladatai. D. n. MOL XIX-F-17-s 25. d.

¹⁵⁸ *Boreczky* 1993. 371. o.

¹⁵⁹ MOL XIX-F-6-hb 35. d. 6–24. o.

¹⁶⁰ *Boreczky* 1993. 232. o.

Gépjárműjavító Üzemével összevonni, és a HM felügyelete alá helyezni. A Gazdasági Bizottság 1970. január 27-én – a KGM előterjesztése alapján – elfogadta a javaslatot, és 10.107/1970. határozatával elrendelte: a Gödöllői Gyáregységet 1970. április 1-től szervezzék önálló vállalattá, az MN Csángó utcai javítóüzemét csatolják a vállalathoz, a felügyelet kérdését pedig a HM és a KGM terjessze a Honvédelmi Bizottság elé.¹⁶¹

A KGM és a HM 1970. március 6-án nyújtotta be közös előterjesztését a Gödöllői Gépgyárra vonatkozóan. A hadsereg javítóbázisának és a gödöllői üzemnek az összevonásával, illetve önálló MN vállalatként való működtetésével két kérdést kívántak hosszú távon megoldani: az MN Központi Páncélos- és Gépjármű Javító Bázisának rekonstrukcióját; és biztosítani az új, bonyolult páncélos- és gépjárműtechnika javítását korszerű körülmények között. A HM azért tartotta szükségesnek a vállalat felügyeletének átvételét, mert „csak így lehetséges biztosítani a gyár vezetésének és irányításának speciális követelményeit, az üzemre háruló katonai – termelési és harcészültségi – feladatok rugalmas kielégítését, a Magyar Néphadsereg páncélos- és gépjárműtechnikája magas szintű hadrafoghatóságának fenntartása érdekében a profilt jellemző sokrétű, általában tervezhető, de gyakran váratlanul soron kívüli és azonnali kielégítést igénylő feladatok végrehajtását.”¹⁶² A HB március 12-i ülésén jóváhagyta a gödöllői javítóüzem átadását a HM-nek, előírva, hogy a vagyonmegosztásról, költségekről stb. az OT és a PM segítségével megállapodást kell kötni. A HB-határozat előírta, hogy az új üzemet hadrendi elemként, hivatásos katonai vezetés alatt, önálló vállalatként kell üzemeltetni. A gyár az előírt haditechnikai javítás és alkatrészgyártás mellett fennmaradó kapacitásai optimális kihasználása érdekében fenn kell tartsa az addig gyártott polgári termékek előállítását.¹⁶³

Az átadás-átvétel során többek között a gödöllői üzemnek nyújtott fejlesztési támogatások visszatérítéséről kellett dönteni. A HM és a KGM egyetértésre jutott abban, hogy a gyáregységnek a Vörös Csillag Traktorgyár központi alapjából nyújtott 40 millió forintnyi beruházást visszatérítik a traktorgyárnak. A törzsgyár és egykori gyáregysége szétválasztása további 10 millió forint költséggel járt. A katonai feladatok növekedése nyomán a gépgyár egyes civil termékeit más KGM vállalatoknak kellett átvenni, amely mintegy 50 millió forint pótlólagos beruházást igényelt. A mindösszesen 100 millió forint megtérítését a HM két részletben vállalta (1970-ben 60 millió forint, 1971-ben 40 millió forint). A Honvédelmi Bizottság 1970. július 17-én határozatban hagyta jóvá az egyezséget.¹⁶⁴

A Gödöllői Gépgyár önállóvá válásával 1970 közepére kialakult a haditechnikai vállalatoknak és irányításuknak az a szervezeti struktúrája, amely a következő évtizedben néhány módosítással érvényben volt. Az ipari tárcák gazdaságmozgósítási felkészülési

¹⁶¹ Jelentés a GB részére – A GB 4.128/1969. VI. sz. határozatával létrehozott Tárcaközi Bizottság jelentése a Vörös Csillag Traktorgyár helyzetéről és gazdaságos profiljának kialakításáról. 1969. december; a GB 10.107/1969. sz. határozata. MOL XIX-A-39-b 344. d. A Gödöllői Gépgyárról lásd: *Lányi Aladár*: A Gödöllői Gépgyártól a „Currus” Rt-ig. In: *Varga A. József* (szerk.): *Magyar autógyárak katonai járművei*. Budapest, 2008. 438–451. o.

¹⁶² Előterjesztés a HB-hoz – Javaslat az MN Központi Páncélos- és Gépjármű Javító Bázisának létrehozására és a Gödöllői Gépgyár felügyeletének rendezésére. 1970. március 6. Az idézet helye 8. o. MOL XIX-A-98 94. d. 128. o.

¹⁶³ A HB 7/210/1970. sz. határozata. 1970. március 12. MOL XIX-A-16-aa 116. d.

¹⁶⁴ Jelentés a HB részére – a Gödöllői Gépgyár átadásával kapcsolatos pénzügyi térítés. 1970. július 7. MOL XIX-A-98 95. d. 132., illetve a HB 5/214/1970. sz. határozata. 1970. július 17. MOL XIX-A-16-aa 117. d.

helyzetét több alkalommal ellenőrizték – maguk a tárcák (NIM 1974, KGM 1976), illetve a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság (Könnnyűipari Minisztérium 1977), új szervezeti intézkedéseire azonban nem volt szükség.¹⁶⁵

1976 decemberében a KGM-ben új Honvédelmi Ügyrendet adtak ki, amely átfogóan és részletesen megszabta a főhatóság főosztályainak honvédelmi feladatait. E területet továbbra is egyetlen, az Általános Szervezési Főosztály fogta át, amely a KGM „béke és mozgósítási időszakokra vonatkozó hadiipari, polgári védelmi, kitelepítési, tűzrendészeti és üzembiztonsági feladatainak felügyeleti irányító, ellenőrző, koordináló és végrehajtó szerve”. A főosztály az egységes honvédelmi tevékenység érdekében egymaga irányította és koordinálta az éves, a középtávú, illetve a béke- és „M”-időszaki feladatokat. A 39 oldal terjedelmű ügyrend rögzítette mindezen túl a minisztérium további 10 főosztályának és osztályának honvédelmi feladatait is.¹⁶⁶

A Minisztertanács 1980. november 27-i ülésén tárgyalta az ipari tárcák átszervezéséről, az új, egységes Ipari Minisztérium létrehozásáról. A részleteket tartalmazó előterjesztés jelenleg is minősített, csak az 1973. évi IV. törvény módosítására vonatkozó minisztertanácsi javaslat hozzáférhető. Eszerint az ipar irányításának feladatát addig az ágazati tagozódásnak megfelelően megosztva három minisztérium látta el. A megváltozott hazai és külgazdasági feltételek azonban szükségessé tették, hogy meggyorsítsák az ipar termelési szerkezetének korszerűsítését, és javítsák versenyképességét, valamint a gazdálkodó szervezetek vállalkozási készségét. E célokat egy egységes Ipari Minisztériummal látta megvalósíthatónak a párt- és állami vezetés. A Minisztertanács ellenvetés nélkül támogatta az előterjesztést, és javasolta az Elnöki Tanácsnak a minisztériumokról szóló 1973. évi IV. törvény módosítását.¹⁶⁷ Az Elnöki Tanács 1980. évi 19. törvényerejű rendeletével megszüntette a Kohó- és Gépipari Minisztériumot, a Könnnyűipari Minisztériumot és a Nehézipari Minisztériumot, és Ipari Minisztérium névvel új főhatóságot létesített – 1981. évi január 1-jei hatállyal.¹⁶⁸ 1981. február 3-án az MSZMP PB ülésén Méhes Lajos tájékoztatta a bizottságot, hogy az Ipari Minisztérium szervezeti felépítése befejeződött.¹⁶⁹

*

A bevezetőben részletezett kutatási korlátozások miatt nem áll módunkban bemutatni a hadiipar 1980-as évekbeli szervezeti kereteit. Egykor a haditechnikai vállalatoknál dolgozók egybehangzó visszaemlékezése szerint az egységes Ipari Minisztériumban is az Általános Szervezési Főosztály vitte tovább a hadiipar felügyeletét, immár a hadivegyipart is beleértve. Lényegi átszervezésekre csak a hadiipari megrendelések 1989 utáni drasztikus csökkenése és az önálló ipari tárca megszűnése nyomán került sor.

¹⁶⁵ Lásd: a HB 4/246/1974. sz. határozatát, A Nehézipari Minisztérium gazdaságmozgósításra való felkészüléséről. 1974. február 28. MOL XIX-A-16-aa 123. d.; a HB 4/267/1976. sz. határozatát A Kohó- és Gépipari Minisztérium gazdaságmozgósítási felkészülésének helyzetéről. 1976. május 20. MOL XIX-A-16-aa 128. d.; valamint a HB 4/279/1977. sz. határozata A Könnnyűipari Minisztérium „M” feladatokra való felkészülésének vizsgálatáról. 1977. május 19. MOL XIX-A-16-aa 130. d.

¹⁶⁶ A KGM Honvédelmi Ügyrendje. 1976. december. MOL XIX-F-6-ae 57. d. 3. o.

¹⁶⁷ 698. sz. jegyzőkönyv a Minisztertanács 1980. november 27-i üléséről. MOL XIX-A-83-a 548. d. 1555–1560. o.

¹⁶⁸ 1980. évi 19. törvényerejű rendelet az Ipari Minisztérium létesítéséről. Kihirdetve 1980. december 6. *Magyar Közlöny*, 91. sz.

¹⁶⁹ MOL M-KS 288. f. 5/819. ó. e. 14. o.

FÜGGELÉK

Vállalat neve	Jogelődjének, illetve a vállalat alapításának időpontja	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Lámpagyár	1888	kézfegyvergyártás	varrógép, gázóra, lámpaáru	Budapest, IX. Soroksári út 158.	1891 – Fegyver- és Gépgyár Rt. 1935 – Fémáru-, Fegyver és Gépgyár Rt. 1946 – Lampart Művek 1949 – kettéváltak: Lámpagyár, illetve Fémáru és Szerszámgépgyár NV 1951–52 3009. sz. Vállalat 1952 – Lámpagyár 1965 – Fegyver és Gázkészülékgyár (FÉG) Danuvia Ipari és Kereskedelmi Rt. 1939 – Danuvia Fegyver- és Lőszergyár Rt. 1944-ig hozzá tartozott a Veszprémi Lőszergyár és a Székesfehérvári Motorkerékpárgyár 1950-ben kivált belőle a Forgácsoló Szerszámos Gyára 1951–52 3013. sz. Vállalat 1952-ben a lőszergyártó gépeket készítő részlegét átadta a Székesfehérvári Könnyűipari Gépgyárnak 1952-től Danuvia Szerszámgépgyár 1963-ban beolvadt a Központi Szerszámgépgyár a Danuviába, új neve ekkortól Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyár 1921 – Stuss Nándor Praeciziós Mechanikai és Optikai Intézet Rt. 1939 – Magyar Optikai Művek Rt. 1946–52 szovjet tulajdonban 1951–52 6000. sz. Vállalat 1952 – Magyar Optikai Művek
Danuvia Szerszámgépgyár	1923	kézfegyvergyártás	motorkerékpár, fűrótokmány	Budapest, XIV. Angol utca 10–20.	
Magyar Optikai Művek	1884	optikai eszközök, műszerek	óra, fényképezőgépek, szemüveglencse	Budapest, XII. Csörsz utca 35–43.	

Gamma Optikai Művek	1920	lőelemképző, optikai műszerek	fényképezőgépek, optikai és atomfizikai műszerek	Budapest, XI. Fehérvári út 85.	Gamma Műszaki Rt. 1939 – Gamma Finommechanikai és Optikai Művek Rt. 1951–52 6014. sz. Vállalat 1952 – Gamma Optikai Művek 1950 – Motorjavító Vállalat 1958 – Általános Mechanikai Gépgyár 1963 – az Ikaruszhoz csatolták 1934 – MOVERO 1937 – AERO-EVER Kft. 1948 – Sportáruteremelő NV, majd Vállalat 1960 – Labor Műszeripari Művek 1942 – a Danuvia Rt. részeként BMW motorkerékpárgyár 1944-ben leszerelték újjaépítve 1949–50-ben 1950 – átköltött a Danuviától 1963 – beolvad a Szerszámgépipari Művekbe Székesfehérvári Kőszörfűgépgyár néven Diósgyőri Újgyár 1945–48 Diósgyőri Vasgyár 1948-tól DIMÁVAG Gépgyár 1951-ben szétválik: 3010. sz. Vállalat – löveggéártás, 7048. sz. Vállalat – tűzérési lövedékgéártás és löszerszerelés, 7049. sz. Vállalat – tűzérési lösz szerelés 1952 – Nehézszerszámgépgyár 1963 – Diósgyőri Gépgyár néven egyesítették a Könyűgépgyárral és a DIMÁVAG Gépgyárral
Motorjavító Vállalat	1950	repülőgépjavítás	autóbusz	Székesfehérvár	
Sportáruteremelő Vállalat	1934	repülőgépjavítás	műhelykocsik, lakóköcsik, ipari hűtőszekrények, termosztátok, parafinszekrények, tegelykemencék és vegyifűtlék	Esztergom	
Könyűipari Szerszámgépgyár	1942	gyalogosági löszergépgyártó célgép	kőszörfűgépek	Székesfehérvár	
Nehézszerszámgépgyár	1914	löveggéártás	dízelmotor, eszterga, kompresszor	Miskolc–Diósgyőr	

Vállalat neve	Jogelődjének, illetve a vállalat alapításának időpontja	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Győri Szerszámgépgyár	1951	aggregát, löveg és löelemképző kocsiszerszerkezet	tűzhely, pótkocsi, csónakmotor	Győr	1913 – MÁVAG Győri Telepe 1951 – kivált a MÁVAG-ból 1963 – beolvadt a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyárba
Pestvidéki Gépgyár	1952	repülőgépjavítás	olajégők, huzalzómanócozó	Szigetszentmiklós	a fel nem épült Hajdúsági Gépgyár dolgozóinak kiképzésére, 1954-től termelő vállalat 1945 – Magyar Fogaskerékgépgyár Kft. 1948 – a fogaskerék gyárat leválasztják, Autó- és Traktoralkatrészgyár 1963 – beolvadt a Hajtómű- és Felvonógyárba
Autó- és Traktoralkatrészgyár (ATRA)	1920	harcocsi és repülőgép alkatrész	sebességváltók	Budapest, XX. Dózsa György u. 91.	1975 – a Hajtómű- és Fesztőberendezések Gyára 2. sz. Gyára beolvadt a Csepel Autógyárba
(XVII. Sz.) Gépjárműjavító Vállalat	1951	harcocsi fődarab javítás, harcocsi alkatrész	különlétes járművek és járműfelelőimények	Gödöllő	1951-ben Béta Vegyipari Beruházó Vállalat, majd 7018. sz. Beruházó Vállalat 1951–52 3054. sz. Vállalat 1953 – XVII. Sz. Gépjárműjavító Vállalat 1961 – Gödöllői Gépgyár 1967 – a Vörös Csillag Traktorgyárhoz csatolták 1970 – önállóvá vált MN Gödöllői Gépgyár néven, és egybeolvasztották az MN Páncélos- és Gépjárműjavító Üzemével

Finommechanikai Vállalat	1951	lokátor	műszerek, porszívó, magnetofon	Budapest, X. Fehér út 10.	I. sz. Finommechanikai Vállalat	
					1951–52 6055. sz. Vállalat	
Központi Szerszám-gyár	1952	készülék, idomszer	kéziszerszám	Budapest, XIV. Fűrés u. 106.	1952 – Finommechanikai Vállalat	
					1963-ban beolvadt a Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyárába	
Közlekedési Mérőműszerek Gyára	1953	repülőgépműszer	közlekedési műszerek	Budapest, XIII. Bulevar u. 7.	1951-től MMG Műszergyárban előkészítő részleg	
					1967 – Ganz Műszeripari Művek gyáregysége	
Mechanikai Laboratórium	1950	rádióvevők, adóállomások, iránymérők, rádiófelderítők	magnetofon, elektro-akusztikai berendezések	Budapest, VIII. Gorkij fasor 25–27, Hűvösvölgyi út	1950 – Általános Villamossági Vállalat	
					1951 – Híradótechnikai Vállalat	
					1951–52 289. sz. Vállalat	
					1953 – Mechanikai Laboratórium	
1957 – Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat, az Alagi Központi Kísérleti Üzem beolvadásával						
Szerszám- és Készülékek Gyára	1950	kézfegyver	traktoralkatrész	Gyöngyös	Fémárugyár	
					1951–52 3051. sz. Vállalat	
					1952 – Szerszám- és Készülékek Gyára	
1963-ban beolvadt az Egyesült Izzóba, majd a Mikroelektronikai Vállalat gyáregysége						
Nitrokémia Ipartelepek	1921	lőpor és robbanóanyagok	gyomirtó, növényvédőszer	Balatonfűzfő	1921 Magyar Lőporgyár Rt.	
					1929 – Nitrokémia Ipartelepek Rt.	
					1951–52 1003. sz. Vállalat	
1952 – Nitrokémia Ipartelepek						

Vállalat neve	Jogelődjének, illetve a vállalat alapításának időpontja	Hadtipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Bányagyutacs-gyár	1922	ködgránát, fényjelző, magnézium- és alumíniumpor, gyutacs	magnézium- és alumíniumpor, bányagyutacs	Budapest, Nagytétny, XXII. Bányalég utca 2.	1922–1949 a Vadásztöltény- Gyutacs és Fémárugyár Rt. gyára (gyárak: Székesfehérvár, Mosonmagyaróvár, Nagytétny) 1949-ben leválasztották a fehérvári és a mosonmagyaróvári gyárat, 1949–1951 a nagytétnyi és a törökbálinti üzem működött Bányagyutacs-gyár néven 1951-ben a törökbálinti gyárat különválasztották, 1951–52 7042. sz. Vállalat 1952 – Bányagyutacs-gyár
Mechanikai Művek	1936	tűzészeti lőszer szerelés	kondenzátor, bojler, fűtőberendezés	Törökbálint	1970 – Chinoin Gyógyszer- és Vegyszeti Terméke Gyára gyáregysége 1936 – Fémáru-, Fegyver és Gépgyár Rt. 1946 – Lampart Művek 1948–1949 a Vadásztöltény- gyutacs és Fémárugyár Rt. gyára 1949–1951 a Vadásztöltényből kiválva a Bányagyutacs-gyár része 1951-ben önállóvá vált, 1951-52 7007. sz. Vállalat 1952 – Mechanikai Művek

Műszaki Művek	1928	gázálcok, gumicsónak	vízátároló	Budapest, IX. Illatos út 9.	Mercur Műszaki és Vegyipari Rt. Államosították 1934-ben, 1948-ban felszámolták 1949-ben rekonstrukció 1951–52 1004. sz. Vállalat 1952 – Műszaki Művek Magyar Lőszerművek Rt. 1951–52 7002. sz. Vállalat 1952 – Veszprémi Fémfeldolgozó 1968 – Bakony Fém- és Elektromoskészülék Művek
Fémfeldolgozó Vállalat	1938	gyalogásági lőszer	elektromos alkatrészek, kismeg-szakítók, autóalkatrészek	Veszprém-Csererdő	
Alumínium-gyár	1899	tűzvédelmi lőszerhűvelő, csappantyús csavar	gyújtógyertya, alumíniumedények, gázipalack	Budapest, XIV. Erzsébet királyné útja 57–61.	Magyar Fémlemezipari Rt. Alumíniumedény és Bádoggára 1948 – Állami Bauxit-Alumínium Rt. 1949 – Alumíniumgyár 1952-ben kivált belőle a Központi Szerszámgépgyár
Könnnyűgépgyár	1951	tűzvédelmi lőszerkészítés és szerelés	emelővillás targonca, szivattyú, hidraulikus emelő, autóalkatrészek	Miskolc–Diósgyőr	1949-ben épült, 1951-ben kivált a Nehézszerszámgépgyárból 1951–52 7048. sz. Vállalat 1952 – Könnnyűgépgyár 1954-ben hozzácsatolták a Vegyitermékek Gyárát 1963 – Diósgyőri Gépgyár néven egyesítették a Nehézszerszámgépgyárral és a DIMÁVAG Gépgyárral
Mosonmagyaróvári Fémfeldolgozó (MOPFÉM)	1922	tűzvédelmi gyújtó	csapok és szerelvények, kerékpáralkatrészek, kompresszor	Mosonmagyaróvár	1922–1949 a Vadászöltény- Gyutacs és Fémárnyag Rt. gyára 1949-ben önállóvá vált

Vállalat neve	Jogelődjének, illetve a vállalat alapításának időpontja	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Vadásztöltény-gyár	1922	tűzérségi gyűjtő	rádió, televízió, moped, vadásztöltény	Székesfehérvár	1936–1949 a Vadásztöltény- Gyutacs és Fémárugyár Rt. gyára 1949-ben önállóvá vált Vadásztölténygyár néven 1951–52 7008. sz. Vállalat 1952 – Vadásztölténygyár 1961 – Villamosági Televízió és Rádiókészülékek Gyára 1968 – Videoton Rádió és Televízió Gyár
Észak-magyarországi Vegyiművek	1950	lőpor és robbanóanyagok	fenol, anilin, gyógyszeralapanyagok	Sajóbábony	Borsodi Vegyiművek 1951–52 1040. sz. Vállalat 1952 – Északmagyarországi Vegyiművek
Tömegcikk Művek	1949	gyaloglási lőszer	tűgörgők, túszelepek, porlasztó, kardánereszt	Jobbágyi	1949 – Andezit Művek 1951–52 7006. sz. Vállalat 1952 – Tömegcikk Művek
Mátravidéki Féművek	1950	gyaloglási lőszer	ipari láncok, motorkerékpár lánc, tubusok, kupakok	Sirok	1961-ben felszámolták, jogutóda a Mátravidéki Féművek Tubus- és Kupakgyár 1951–52 7017. sz. Vállalat 1952 – Mátravidéki Féművek 1961 – a Mátravidéki Féművek átveszi a Tömegcikk Művek eszközeit és jogutóda is, valamint beleolvad a Fémdoboz és Tubusművek

Rézhenger- művek	1905	kopsz	sárgaréz félgyártmányok, acélszalag	Budapest, XIII. Párkány utca 42.	Magyar Rézhengerművek Rt. 1948 – Rézhengerművek 1968 – a Csepel Művek gyáregysége	
	Finom- szerelvény- gyár	1950	tűzérési gyújtó és lőszerest, illetve kiskaliberű tűzérési lőszer szerelése	kerékpáralkatrészek, moped	Felémét	1950 – Béta Beruházási Vállalat 1951 – Irodagépgyár 1951–52 7035. sz. Vállalat 1953 – Fémszerelvénygyár 1954 – Finomszerelvénygyár
		1924	tűzérési gyújtó	világítótestek	Budapest, XIV. Francia út 11.	1953 és 1955 között különválasztották a vele egy telephelyen működő Vegyipari Szerelő Vállalatot, majd visszaolvasztották
Világítástechnikai Vállalat	1924	tűzérési gyújtó	világítótestek	Budapest, XIV. Francia út 11.	1924-től Agrolux Elektromos Gyár (Egyesült Izzó)	
Ipari Műszergyár	1951	tűzérési gyújtó	elektromos motorok	Iklad	1951–52 7052. sz. Vállalat 1952 – Ipari Műszergyár	
Prés- és Kovácsoltárugyár (Préko)	1949	tűzérési lövedéktest	autóalkatrészek, motoros targonca, armatúrák	Budaörs	Prés- és Kovácsoltárugyár 1951–52 7038. sz. Vállalat Prés- és Kovácsoltárugyár	
	1952	keményműcsés, porkohászati gyűrű	porkohászati gépalkatrészek, hűzőgyűrűk	Budaörs	1963-tól összevonva az Angyalföldi Vasszerelvénygyárral, Ipari Szerelvény- és Gépgyár néven	
Keményműipari Vállalat	1952	keményműcsés, porkohászati gyűrű	porkohászati gépalkatrészek, hűzőgyűrűk	Budaörs	1951–52 7056. sz. Vállalat	
Fémnyomó- és Lemez-árugyár	1951	tűzérési löszerthüvely	alumíniumedények, szífonok, hordók, háztartási hűtőszek- rény, erőművi hőcserefők	Jászberény	1952 – Fémnyomó- és Lemezárugyár 1963-ban összevonták a budapesti Hűtőgépgyárral, Hűtőgépgyár elnevezéssel)	

Vállalat neve	Jogelődjének, illetve a vállalat alapításának időpontja	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Hajdúsági Iparművek	1951	gyalogosági, illetve repülő löszér	mosógép, centrifuga, porszívó	Téglás	1951–52 7057. sz. Vállalat 1952 – Hajdúsági Iparművek
Ipari Vegyszergyár	1951	defenilamin, dimetil-anilin, centralit		Budapest, X. Gém utca	
Vegytermékek Gyára	1951	tűzérési löszerszerelés		Miskolc–Diósgyőr, Onga	1951–52 7049. sz. Vállalat 1952 – Vegytermékek Gyára Csavargyár
Cholorchemia Vállalat	1952	vegyszer gázok kísérleti gyártása		Papkeszi	Mercur Rt. egykori telephelyén Ipari Segédanyaggyár
VS Üzem	1951	lőporgyártás		Nógrádverőce	1951–52 1053. sz. Vállalat 1953-ban leállították a beruházást, az építkezés el sem kezdődött, csak gépeket vásároltak hozzá
Tiszántúli Gépgyár	1950	lövegyártás		Debrecen–Józsa	1951–52 3058. sz. Vállalat 1953-ban leállították a beruházást
Hajdúsági Gépgyár	1952	repülőgép javítóbázis		Debrecen	1953-ban leállították a beruházást 1951–52 3047. sz. Vállalat
Gyár- és Gépszerelő Vállalat	1951	beruházó és építő vállalat		Budapest	1952 – Gyár- és Gépszerelő Vállalat 1953 – egyesült a Szerves Beruházó Vállalattal
Általános Géptervező Iroda	1950	hadiipari kutatás		Budapest, I. Kuny Domokos utca 2.	Az 1953-ban alakult Középgépipari Technológiai Intézet 1956-ban beolvadt az ÁGTI-ba
Távközlési Kutatóintézet	1949	hadi elektronikai, híradástechnikai és lokátor kutatások		Budapest, II. Gábor Áron utca	

FORRÁS

Az ÚT 56/35/1952. sz. határozata: A KÖM felügyelete alá tartozó vállalatok névváltozása. 1952. március 17. MOL XIX-A-98 216. d.; Felsorolás a KGM/B vállalatairól. 1959. október 23. HL MN 1964/T 68/016/29/1; *Budapest lexikon*; jogutód vállalatok honlapjai, www.szerszamgepgyartas.hu

PÁL GERMUSKA

GOVERNANCE AND STRUCTURAL FRAMEWORK OF HUNGARIAN
ARMAMENTS INDUSTRY, 1945–1980*Summary*

With the help of once strictly confidential archival documents, the paper gives a detailed picture of the structural framework of armaments industry production. The material and equipment used by the army are traditionally divided into two groups: items consumed by civilians as well (foodstuff, clothes, medicine etc.), and military technology (weapon, munition, special vehicles, special electrical and optical tools etc.). Factories and companies producing the latter items are customarily rated as armaments industry. This sector includes a number of industry branches which manufacture goods for the needs of civilians, too. Generally, arms industry does not have a distinct structure from the rest of the industry in market economies, despite the fact that there were (are) companies dealing exclusively with military technology. This system was applied in Hungary prior to 1945. After World War II, following the signing of the Paris Peace Treaty and the fraudulent victory of the communists in the August 1947 elections, the reconstruction and intensive development of the army was initiated. The goal to equip the army made the Soviet-style reconstruction and rapid expansion of Hungarian arms industry top priority.

In 1948, an independent armament industry organisation, under the name Industry Development Directorate, was set up within the Ministry of Industry. In the next few years, more and more companies were joined to the arms industry department which worked within the Ministry of Heavy Industry, then within the Ministry of Furnace- and Machine Industry. In 1952, again following the Soviet way, the arms industry department was reorganised as an independent ministry under the name Medium Machine-Building Ministry. In July 1953, Imre Nagy's government programme included the major step of dissolving this ministry. Production for the army was radically decreased, arms industry factories from that time on could manufacture civilian products up to ninety per cent. The arms industry branch returned to the Ministry of Furnace- and Machine Industry under the name Sector B, but the branch kept much of its independence. This independence was not eliminated until 1961, when heavy-chemical industry companies were subordinated to the Ministry of Heavy Industry, and the other companies dealing with military technology (too) were completely incorporated into the organisation of the Ministry of Furnace- and Machine Industry under the supervision of different industrial authorities. The next structural change took place from January 1, 1968, parallel with the introduction of the economic mechanism reform: a single department within the Ministry of Furnace- and Machine Industry became responsible for the governance of arms production again. This system remained effective after the foundation of the unified Ministry of Industry in 1981; the paper, however, cannot reveal details about this period due to the restricted access of the archival sources from the 1980s.

PÁL GERMUSKA

LES CADRES ORGANISATIONNELS ET LA DIRECTION
DE L'INDUSTRIE DE DÉFENSE HONGROISE, 1945–1980*Résumé*

L'étude présente en détail les cadres organisationnels de l'industrie de défense et de la production d'équipements militaires sur la base de sources d'archives autrefois hautement confidentielles. Les matériels et les équipements utilisés par l'armée peuvent être traditionnellement classés en deux catégories : les articles qui sont également consommés par la population civile (aliments, vêtements, médicaments, etc.) et les équipements militaires (armes, munitions, véhicules spéciaux, outils électroniques et optiques spéciaux, instruments, etc.) dont les sociétés productrices appartiennent habituellement à l'industrie de défense. Ce secteur réunit de nombreuses branches qui produisent également pour des besoins civils. Dans les économies de marché, l'industrie de défense n'est généralement pas séparée des autres industries sur le plan organisationnel, même s'il a existé (existe) des sociétés qui produisent exclusivement des équipements militaires. C'était également le cas dans la Hongrie d'avant 1945. La reconstruction et le développement intense de l'armée commença après la signature du traité de Paris et la victoire électorale frauduleuse des communistes en 1947. Pour équiper les forces armées, l'industrie de défense hongroise dut être réorganisée et rapidement développée sur le modèle soviétique.

En 1948 fut créée la Direction du Développement industriel au sein du Ministère de l'Industrie qui fut une organisation séparée en charge de l'industrie de défense. Dans les années suivantes, de plus en plus de sociétés furent rattachées au Département de l'Industrie de défense relevant du Ministère de l'Industrie lourde et ensuite du Ministère de l'Industrie métallurgique et mécanique (MIMM). A partir de 1952, toujours sur le modèle soviétique, la haute autorité de l'industrie de défense se transforma en un ministère indépendant sous le nom du Ministère de l'Industrie mécanique intermédiaire. En juillet 1953, conformément à l'un des axes principaux du programme du gouvernement Imre Nagy, le Ministère de l'Industrie mécanique intermédiaire fut supprimé et la production militaire radicalement réduite. Dès lors, jusqu'à 90% de la production des sociétés de l'industrie de défense se composa de biens de consommation civile. La branche de l'industrie de défense fut réintégrée dans le MIMM sous le nom de section « B » tout en conservant une grande partie de son indépendance jusqu'en 1961 où les sociétés de l'industrie chimique lourde furent rattachées au Ministère de l'Industrie lourde, tandis que les autres sociétés (en partie) d'équipements militaires furent subordonnées aux différentes directions industrielles du MIMM. La prochaine réorganisation eut lieu après le 1er janvier 1968 dans le cadre de la réforme du mécanisme économique : au sein du MIMM, un seul département fut chargé, de nouveau, de la direction de la production d'équipements militaires. Ce modèle subsista également après 1981, date de création de l'unique Ministère de l'Industrie. L'étude n'est cependant pas en mesure de traiter cette période en raison de la confidentialité des sources d'archives relatives aux années 1980.

PÁL GERMUSKA

DIE ORGANISATIONSRAHMEN UND DIE LEITUNG
DER UNGARISCHEN RÜSTUNGSINDUSTRIE, 1945–1980*Resümee*

Die Studie stellt auf Grund ehemaliger streng geheimer Archivquellen detailliert die Organisationsrahmen der Rüstungsindustrie und der kriegstechnischen Produktion vor. Die von der Armee verwendeten Materialien und Ausrüstungen können traditioneller Weise in zwei Gruppen eingeteilt werden: in die auch von der Zivilbevölkerung verwendeten Artikel (Lebensmittel, Bekleidung, Medikamente usw.) und in die Kriegstechnik (Waffen, Munition, Spezialfahrzeuge, spezielle elektronische und optische Geräte, Instrumente usw.). Im Allgemeinen werden die Fabriken und Unternehmen, die Letztere herstellen, zur Rüstungsindustrie gezählt. Zum Sektor gehören zahlreiche Branchen, die auch für die zivilen Bedürfnisse produzieren. In den Marktwirtschaften wird aus organisatorischer Sicht im Allgemeinen kein Unterschied zwischen der Rüstungsindustrie und dem übrigen Teil der Industrie gemacht, obwohl es auch Firmen gab (gibt), die sich ausschließlich mit kriegstechnischer Produktion beschäftigen. Vor 1945 war auch in Ungarn dieses System gültig. Der Neuaufbau und anschließend die starke Entwicklung der Armee begann nach dem Zweiten Weltkrieg, im Anschluss an die Unterzeichnung des Friedensvertrags von Paris und der Wahlen im August 1947, bei der die Kommunisten – durch Betrug – einen Sieg errungen hatten. Zur Aufrüstung der Armee war die Neuorganisation und rasche Erweiterung der ungarischen Rüstungsindustrie nach sowjetischem Muster von primärer Wichtigkeit.

Im Jahre 1948 wurde im Ministerium für Industrierwesen unter dem Namen Direktion für Industrieentwicklung eine selbständige Organisation für Rüstungsindustrie aufgestellt. In den folgenden Jahren wurden mehr und mehr Unternehmen zur Hauptabteilung für Rüstungsindustrie, das im Rahmen des Ministeriums für Schwerindustrie, später des Ministeriums für Stahl- und Maschinenindustrie (KGM) funktionierte, hinzugefügt. Ab 1952 wurde die Hauptbehörde für Rüstungsindustrie – ebenfalls nach sowjetischem Muster – unter dem Namen Ministerium für Mittelschwer-Industrie zu einem eigenständigen Ministerium umgeformt. Im Juli 1953 wurde als wichtiger Teil des Regierungsprogramms von Imre Nagy das Ministerium für Mittelschwer-Industrie aufgelöst und auch die Kriegsproduktion radikal gesenkt. Ab diesem Zeitpunkt produzierten die Unternehmen der Rüstungsindustrie sogar zu einem Anteil von 90% auch Zivilprodukte. Die Rüstungsindustriebranche wurde unter dem Namen Abteilung „B“ in die Organisationsstruktur des KGM zurückversetzt, wobei die Abteilung jedoch eine verhältnismäßig große Eigenständigkeit bewahren konnte. Sie wurde erst 1961 aufgelöst, als die Schwerchemieunternehmen zum Ministerium für Schwerindustrie kamen und die übrigen Unternehmen, die sich (auch) mit Kriegstechnik beschäftigten, unter der Aufsicht der verschiedenen Industriedirektionen vollständig in die Organisation des KGM integriert wurden. Zu einer neuerlichen organisatorischen Umgestaltung kam es ab dem 1. Januar 1968, parallel mit der Einführung der Mechanismusreform: innerhalb des KGM war erneut eine einzige Hauptabteilung für die Aufsicht über die Kriegstechnikproduktion verantwortlich. Dieses Modell blieb auch nach 1981, nach der Aufstellung des einheitlichen Industrieministeriums, bestehen – über dieses Details kann die Studie jedoch nicht mehr berichten, da die Archivquellen der 1980er Jahre nur beschränkt erforschbar sind.

ПАЛ ГЕРМУШКА

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ РАМКИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЕННОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ И РУКОВОДСТВО ЕЮ, 1945–1980*Резюме*

В настоящей статье на основании некогда строго секретных архивных источников детально показаны организационные рамки военной промышленности, производства военной техники. Материалы и снаряжение, используемые армией, традиционно могут быть разделены на две группы: товары, потребляемые также и гражданским населением, (продовольствие, одежда, медикаменты и т.д.) и военная техника (вооружение, боеприпасы, специальные транспортные средства, специальные электронные и оптические средства, приборы и т.д.). Заводы и предприятия, которые производят вышеназванные товары, принято относить к военной промышленности. К этому сектору принадлежит целый ряд отраслей промышленности, который работает также и на удовлетворение потребностей гражданского населения. В рыночных экономиках военная промышленность в организационном отношении, как правило, не отделяется от остальной части промышленности, несмотря на то, что существовали (существуют) также и предприятия, занимающиеся исключительно производством военной техники. До 1945 года в Венгрии была действительна также эта система. После второй мировой войны, после подписания парижского мирного договора и приобретенной обманном путем победы коммунистов на выборах в августе 1947 года началось строительство новой армии и затем ее энергичное развитие. Для оснащения армии первоочередной важности вопросом была реорганизация по советскому образцу венгерской отечественной военной промышленности и ее скорейшее расширение.

В 1948 году в Министерстве Промышленности была создана отдельная военно-промышленная организация под названием Дирекция по Развитию Промышленности, которую в последующие годы присоединили сначала к Министерству Тяжелой Промышленности, затем к главному отделу оборонной промышленности при Министерстве Металлургической Промышленности и Машиностроения. С 1952 года – также по советскому образцу – была создана главная самостоятельная организация оборонной промышленности под названием Министерство Среднего Машиностроения. В июле 1953 года в качестве важной части правительственной программы Имре Надь было ликвидировано Министерство Среднего Машиностроения и радикально сокращено военное производство. Начиная с этого времени военно-промышленные предприятия также производили гражданскую продукцию уже даже на 90%. Военно-промышленная отрасль в качестве отделения под индексом „В” была вновь включена в организацию Министерства Металлургической Промышленности и Машиностроения, но оно максимально сохранило свою самостоятельность. Лишь в 1961 году организация была ликвидирована, когда предприятия тяжелой промышленности были присоединены к Министерству Тяжелой Промышленности, а многие предприятия, выпускавшие военную технику, были переведены в организацию Министерства Тяжелой Промышленности под надзором различных промышленных дирекций. Новое организационное переформирование началось с 1 января 1968 года параллельно с реформой механизмов: внутри Министерства тяжелой промышленности вновь один единственный главный отдел стал ответственным за инспекцию над военно-техническим производством. Эта модель сохранилась и после 1981 года после создания единого Министерства Промышленности, но об этом автор статьи уже не может рассказать подробнее вследствие ограниченной возможности исследования архивных источников 1980-х годов.